

Povijesni, geopolitički i rudarsko-pravni kontekst rudarenja na Trgovskoj gori

---

Horinek, Fran

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Mining, Geology and Petroleum Engineering / Sveučilište u Zagrebu, Rudarsko-geološko-naftni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:169:612476>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Mining, Geology and Petroleum Engineering Repository, University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RUDARSKO-GEOLOŠKO-NAFTNI FAKULTET
Diplomski studij rudarstva

**POVIJESNI, GEOPOLITIČKI I RUDARSKO-PRAVNI KONTEKST
RUDARENJA NA TRGOVSKOJ GORI**

Diplomski rad

Fran Horinek

R307

Zagreb, 2023

KLASA: 602-01/23-01/127
URBROJ: 251-70-11-23-2
U Zagrebu, 14.09.2023.

Fran Horinek, student

RJEŠENJE O ODOBRENJU TEME

Na temelju vašeg zahtjeva primljenog pod KLASOM 602-01/23-01/127, URBROJ: 251-70-11-23-1 od 30.06.2023. priopćujemo vam temu diplomskog rada koja glasi:

POVIJESNI, GEOPOLITIČKI I RUDARSKO-PRAVNI KONTEKST RUDARENJA NA TRGOVSKOJ GORI

Za voditeljicu ovog diplomskog rada imenuje se u smislu Pravilnika o izradi i obrani diplomskog rada Doc.dr.sc. Anamarija Grbeš nastavnik Rudarsko-geološko-naftnog-fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Voditelj

(potpis)

Doc.dr.sc. Anamarija Grbeš

(titula, ime i prezime)

Predsjednik povjerenstva za
završne i diplomske ispite:

(potpis)

Izv.prof.dr.sc. Mario Klanfar

(titula, ime i prezime)

Prodekan za nastavu i studente:

(potpis)

Izv.prof.dr.sc. Borivoje
Pašić

(titula, ime i prezime)

POVIJESNI, GEOPOLITIČKI I RUDARSKO-PRAVNI KONTEKST RUDARENJA NA TRGOVSKOJ
GORI

Fran Horinek

Rad izrađen: Sveučilište u Zagrebu
Rudarsko-geološko-naftni fakultet
Zavod za rudarstvo i geotehniku
Pierottijeva 6, 10 000 Zagreb

Sažetak

Rudarstvo u Trgovskoj gori odabrano je za temu ovog diplomskog rada iz razloga podizanja svijesti o količini i kvalitete rude srebra, bakra, olova i željeza koja se nalazi na tom području. Koristeći djela Laszowskog i Šebečića napisan je jednostavniji i razumljiviji sveukupni pregled događaja koji su se zbivali na području Trgovske gore, a usko su vezani za rudarstvo. Osim povijesnog opisani su rudarsko-pravni i geopolitički konteksti, pri čemu je najveći izazov predstavljala je prilagodba teksta suvremenom hrvatskom jeziku. Prikazan je razvoj rudarskog prava u Hrvatskoj kao i geopolitički odnosi. Rudarenje u Trgovskoj gori nije bilo konzistentno kroz povijest uzevši u obzir česte ratove, okupacije i razaranja. Obzirom na manjak kapitala i radne snage, slaba i nevjesta proizvodnja sirovina nije nikakvo iznenađenje. Upravo ti događaji nas upućuju na činjenice da se u Trgovskoj gori još uvijek nalaze rude, te da ih je potrebno sačuvati kako za trenutne tako i za buduće naraštaje.

Ključne riječi: rudarska povijest , Zrinski , Gvozdansko , Trgovska gora , Zrinska gora , rude

Završni rad sadrži: 66 stranica, 0 tablica, 7 slika, 0 priloga, i 29 reference.

Jezik izvornika: Hrvatski

Pohrana rada: Knjižnica Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta, Pierottijeva 6, Zagreb

Mentori: Dr. sc. Anamarija Grbeš, docentica RGNF
Dr. sc. Serđo Dokoza, redoviti profesor Sveučilište u Zadru

Ocjenjivači: Dr. sc. Anamarija Grbeš, docentica RGNF
Dr. sc. Želimir Veinović, izvanredni profesor RGNF
Dr. sc. Tomislav Korman, izvanredni profesor RGNF

HISTORICAL, GEOPOLITICAL AND REGULATORY CONTEXT OF MINING ON TRGOVSKA
GORA

Fran Horinek

Thesis completed at: University of Zagreb
Faculty of mining, Geology and Petroleum Engineering
Department of Mining Engineering and Geotechnics
Pierottijeva 6, 10 000 Zagreb

Abstract

Mining in Trgovska Gora was chosen as the topic of this master's thesis for the purpose of raising awareness about the quantity and quality of silver, copper, lead, and iron ore present in that area. Using the works of Laszowski and Šebečić, a simpler and more understandable overview of the events that occurred in the Trgovska Gora region, and were closely related to mining, was written. In addition to the historical aspects, mining-legal and geopolitical contexts are described, with the greatest challenge being the adaptation of the text to contemporary Croatian language. The development of mining law in Croatia, as well as geopolitical relations, are presented. Mining in Trgovska Gora was not consistent throughout history, considering frequent wars, occupations, and destruction. Given the lack of capital and labor force, the weak and unskilled production of raw materials is not surprising. These events point to the fact that there are still ores in Trgovska Gora that need to be preserved for both current and future generations.

Keywords: history of mining , Trgovska gora , Zrinski , Zrinska gora , ores

Thesis contains: 66 pages, 0 tables, 7 figures, 0 appendixes, i 29 references.

Original in: Croatian

Archived in: Library of Faculty of Mining, Geology and Petroleum Engineering, Pierottijeva 6, Zagreb

Supervisors: Assistant Professor Anamarija Grbeš, PhD
Full Professor Serđo Dokoza, PhD

Reviewers: Assistant Professor Anamarija Grbeš, PhD
Associate Professor Tomislav Korman, PhD
Associate Professor Źelimir Veinović, PhD

Defence date: September 18th, Faculty of Mining, Geology and Petroleum Engineering, University of Zagreb

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POVIJEST RUDARENJA U GORAMA BANOVINI.....	5
2.1. Predrimsko i rimsko razdoblje.....	5
2.2. Razdoblje od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda.....	7
2.3. Doba Maksimilijanovog reda	11
2.4. Doba općeg Austrijskog rudarskog zakona	16
2.5. XX. Stoljeće.....	35
3. REGULACIJA RUDARSTVA KROZ POVIJEST	40
3.1. Predrimsko i rimsko razdoblje.....	40
3.2. Razdoblje od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda.....	41
3.3. Doba Maksimilijanovog reda	43
3.4. Doba općeg Austrijskog rudarskog zakona	46
3.5. Od 20. stoljeća	48
4. GEOPOLITIČKI ODNOSI OD XV. STOLJEĆA	54
4.1. Od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda (1347-1573).....	54
5. ZAKLJUČAK	62
6. LITERATURA	64

POPIS SLIKA

Slika 1-1. Geografski položaj Trgovske gore (M 1:200000)(Dinarsko gorje, 2023.).....	2
Slika 1-2. Prikaz geografskog položaja Trgovske gore u sklopu Banovine (M 1: 1000000) (Dinarsko gorje,2023.).....	2
Slika 1-3. Položajna karta Trgovske i Petrove gore na Banovini u Hrvatskoj (Šebečić, 2000.).....	3
Slika 2-1. Prikaz bakrenih puteva Petrinja – Trgovi – Bihać (Šebečić, 2001.).....	6
Slika 2-2. Prikaz novca izrađenog 1527. u doba Nikole III. Zrinskog iz kolekcije Ernsta von Windischgrätza (Fiala 1895., Šarinić, 2020.).....	10
Slika 2-3. Organizacija hrvatsko – slavonske Vojne Krajine 1850.g (Valentić, 1987.).....	31
Slika 2-4. Područja djelovanja distriktnih i supstitutcijskih sudova (Šebečić 1996.).....	46

1. UVOD

Cilj ovog rada je usporedno prikazati povijest eksploatacije u Gvozdanskim rudnicima u gorama Banovine te opisati relevantan povijesni, geopolitički i regulatorni kontekst kako bi se identificirali utjecaji povijesnih zbivanja i lokalnih prilika na dozvole za rudarenje, odvijanje rudarske djelatnosti i poslovanje rudnika. Svrha rada je promovirati neistraženi rudni potencijal i rudarsku baštinu Trgovske gore i ostalih gora Banovine te olakšati povijesni uvid rudarskoj zajednici.

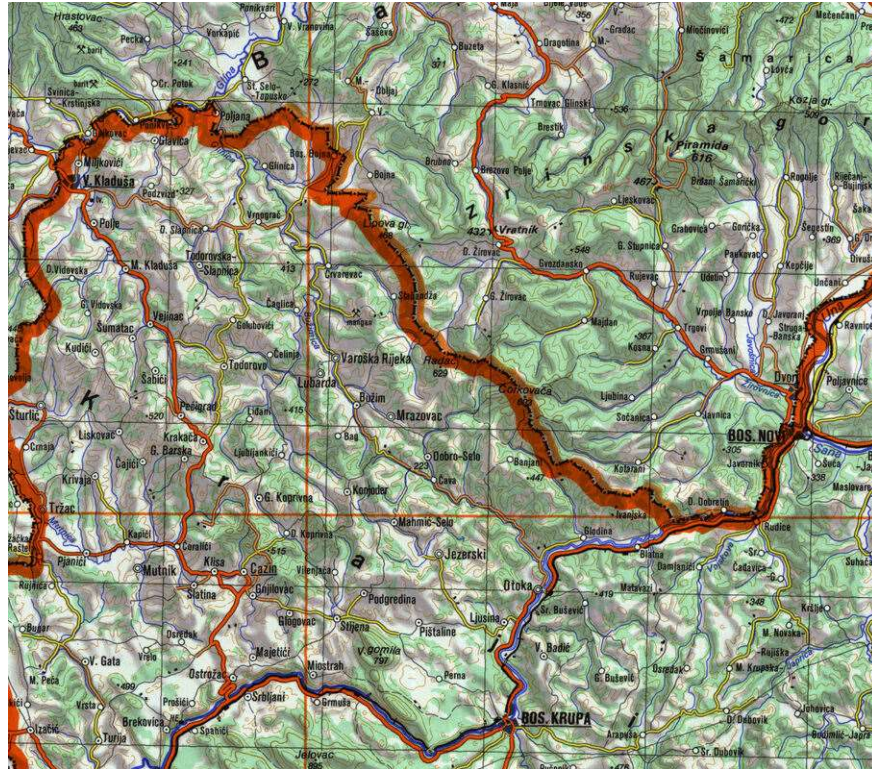
Gvozdanski rudnici nalaze se u peripanonskim gorama: Zrinskoj gori i Trgovskoj gori (Bužim), na prostoru od mjesta Gvozdansko do mjesta Trgovi. Strogo u geografskom pogledu, Gvozdanski rudnici najvećim dijelom pripadaju Trgovskoj gori, no u povijesti se njihov smještaj veže uz utvrde obitelji Zrinski te Zrinsku goru prema kojoj rudnici gledaju i od koje ih dijeli potok Žirovac (slika 1-1).

Povijest eksploatacije u gorama Banovine seže daleko u prošlost, a u ovom radu će se obuhvatiti razdoblje od kad postoje pisani tragovi o rudarenju počevši sa kraljevskim regalom godine 1347. do 20 stoljeća ili godine 1957. Banovina ili Banija je geografska regija u Hrvatskoj koja obuhvaća područje jugozapadno od Siska sve do granice sa Bosnom i Hercegovinom. Danas je sastavni dio Sisačko-moslavačke županije, a u prošlosti su na njoj bile definirane geografsko-vojne jedinice Prva i Druga banska pukovnija u sastavu Vojne Krajine. Geografski obuhvaća prostor panonske nizine, između rijeke Save i donjih tokova Une, Kupe i Gline. U njoj se nalaze peripanonsko odnosno preddinarsko pobrđe Zrinske i Petrove gore. Pobrđe Zrinske gore čine Zrinska gora, Banijsko - Petrinjsko pobrđe, Banijsko – Sunjsko pobrđe, Dubička brda, te Trgovska (Bužimska) gora na koju će se ovaj diplomski rad najviše fokusirati (slika 1-2, slika 1-3).

Što se tiče ruda, u različitim vremenskim razdobljima eksploatirale su se rude željeza, bakra, olova praćenog srebrom (galenit), te barita. Geolozi smatraju da su željezna, bakrena, olovna i baritna ležišta na Trgovskoj gori gornjopaleozojske starosti te da su dio hercinske (orogeneze) metalogene epohe kada su se ležišta formirala u marinskoj sredini, a orudnjenja u njima uslijed submarinskog vulkanizma. Paleozoik Trgovske gore predstavlja sjeverozapadni nastavak puno većeg i metalogenetski značajnijeg Unsko-sanskog paleozoika, smještenog među gradovima Bosanski Novi, Prijedor i Sanski Most, a najveća nalazišta željeza Ljubija i Tomašica smještena su južno i istočno od Prijedora. Temeljem analize uzoraka galenita L. A. Palinkaš je utvrdio da je proces mineralizacije nastupio

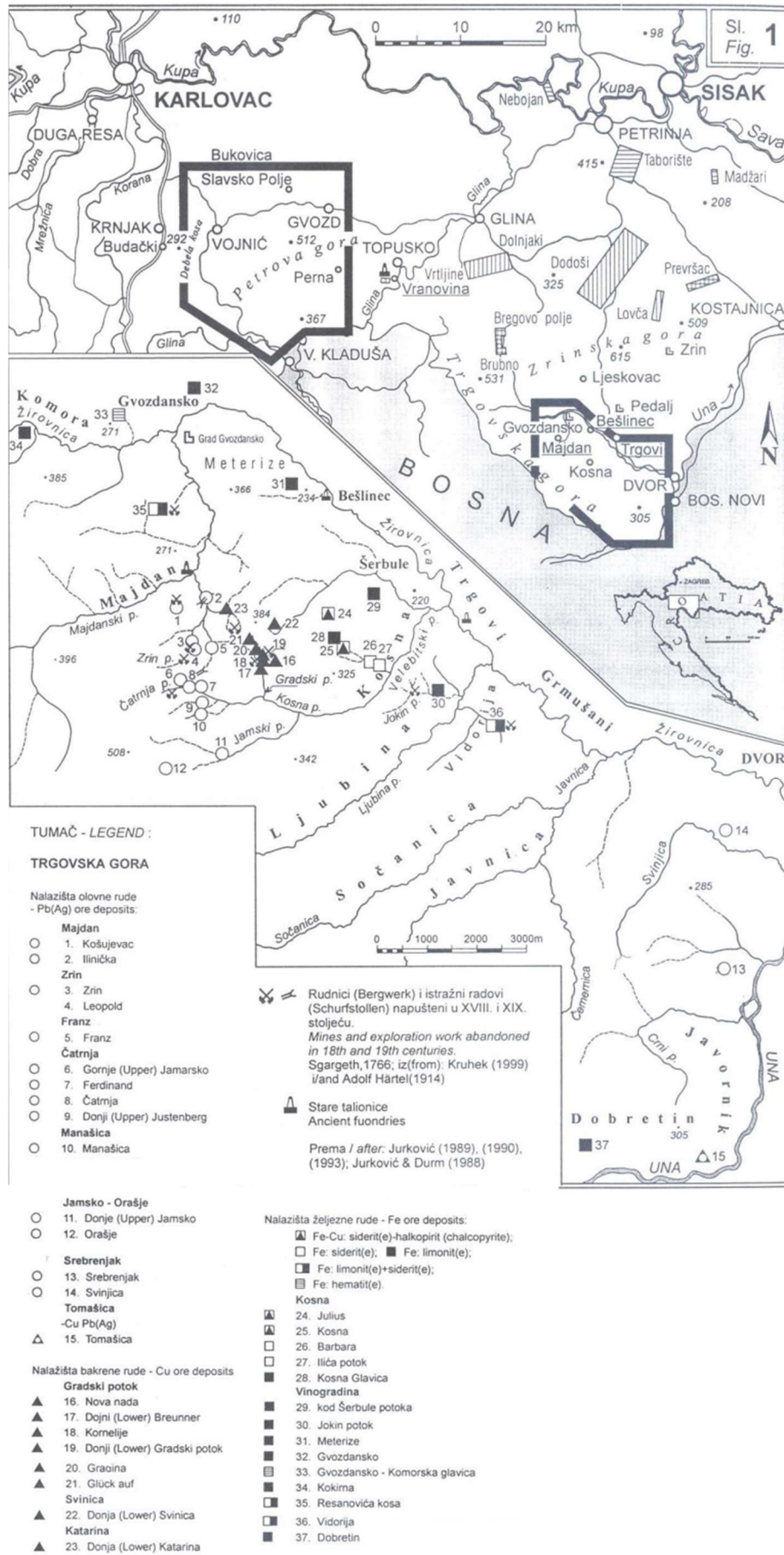
naknadno s obzirom na primarne stijene - epigenetskim mehanizmom - magmatskim aktivnostima u geološki mlađem trijasu (početak mezozoika), a koje su počele u permu (kraj paleozoika).

Slika 1-1. Geografski položaj Trgovske gore (M 1:200000) (Dinarsko gorje, 2023.)

Slika 1-2. Prikaz geografskog položaja Trgovske gore u sklopu Banovine (M 1: 1000000) (Dinarsko gorje, 2023.)

Slika 1-3. Položajna karta Trgovske i Petrove gore na Banovini u Hrvatskoj (Šebečić, 2000.)

Metodologija rada temelji se na analizi i sintezi informacija iz različitih literaturnih izvora. Najvjerojatnije sve od sačuvane pisane građe o Gvozdanskim rudnicima istražio je i dokumentirao osnivač hrvatskog državnog arhiva Emilij Laszowski koji je svoje knjige o povijesti rudarstva u Hrvatskoj objavio za vrijeme drugog svjetskog rata. Knjige Laszowskog te radovi Šebečića motivacija su i najvažniji izvori korišteni u ovom diplomskom radu. Povijesni pregled zbivanja prati podjelu Laszowskog na razdoblja kako ih je za rudarstvo ocijenio relevantnima uz dodatak razdoblja koje su nakon Laszowskog dokumentirali i drugi autori, a to su:

1. predrimsko i rimsko razdoblje
2. razdoblje od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda
3. doba Maksimilijanovog reda
4. doba općeg Austrijskog rudarskog zakona
5. XX. stoljeće

Srednjovjekovno razdoblje, između rimskog razdoblja i razdoblja Zrinskih, u tom pregledu nedostaje zbog izuzetno malo pisanih tragova.

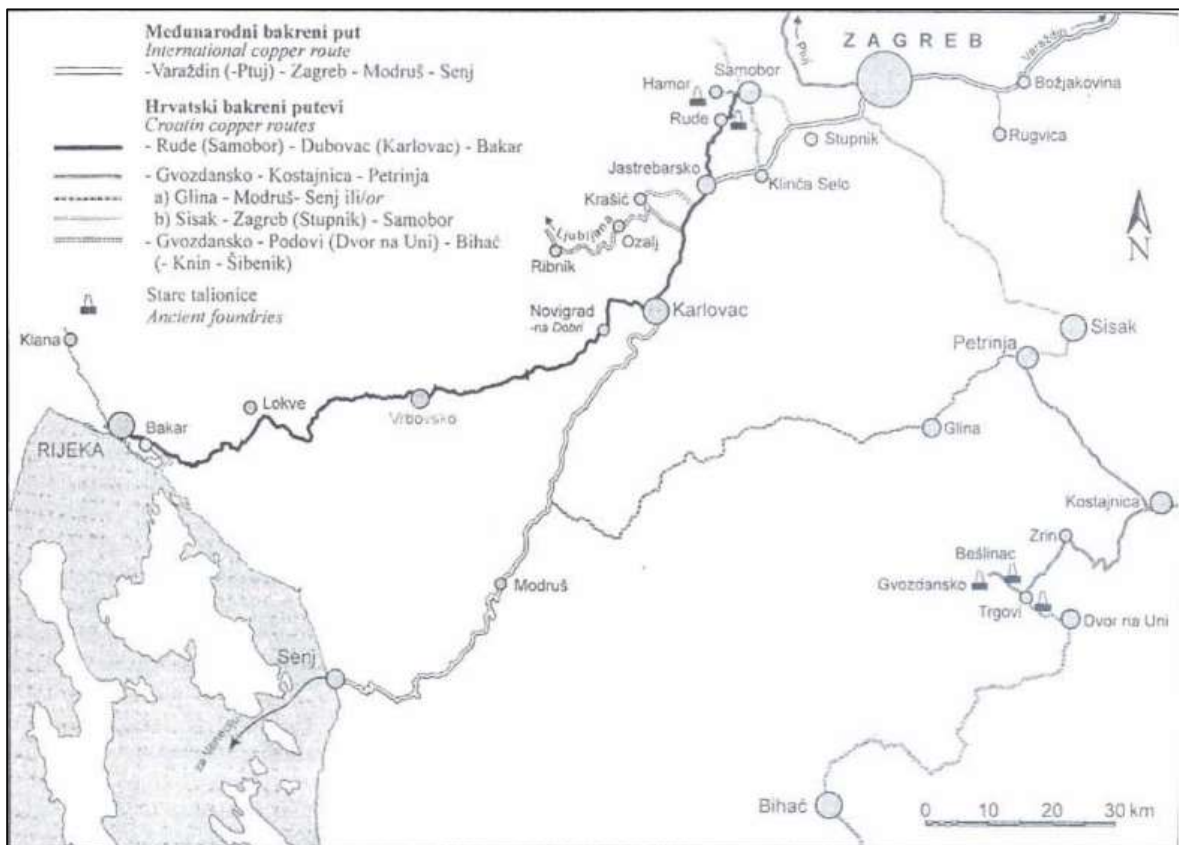
2. POVIJEST RUDARENJA U GORAMA BANOVINE

2.1. Predrimsko i rimsko razdoblje

U razdoblju Vučedolske kulture (3000. – 2500. godina pr. Kr.) razvija se metalurgija te se dotad korištena kamena oruđa zamjenjuju metalnima. Raste potražnja za bakrom, te se vučedolska populacija širi u potrazi za njegovim ležištima. Prema F. Tućanu, na području Trgovske gore pronašli su i iskorištavali elementarni bakar koji se nalazio u prevlakama preko halkopiritne rude. Vučedolsko naselje pronađeno je na lokalitetu Osječnica povrh sela Gorička u okolici Dvora na Uni. Vučedolska kultura se zbog pogodnog teritorija bogatog bakrom proširila i učvrstila na području današnje Banovine. Budući da elementarni bakar nije bio pogodan za oruđe i oružje, s vremenom se bakru pri taljenju počeo dodavati kositar što je rezultiralo najranijom pojavom bronce na našim područjima oko 2000. godine prije Krista (Lazić, 2019.).

Vjeruje se da je područje Banovine tijekom brončanog doba (2000. do 750. pr. Kr.) intenzivnije naseljavano na područjima sjeverno i južno od Zrinske gore upravo zbog ležišta metala. Brončano doba u sredozemnoj Europi je kolabiralo je ranije nego u drugim dijelovima svijeta, već oko 1300. g. pr. Kr. Metalurzi su tražili kvalitetnu alternativu bronci i u 12. stoljeću pr. Kr. otkrili je u željeznoj rudi. Rani razvoj proizvodnje željeza na području Banovine omogućili su Kelti koji su se doselili u na područje Osječnice, donijeli svoje znanje i iskoristili dobre predispozicije tog kraja.

Usljed intenzivnijeg naseljavanja otvaraju se novih putevi radi olakšanja komunikacije s okolnim stanovništvom. Smatra se da je prelaskom Zrinske gore tokom 12. stoljeća prije Krista izgrađen put na udaljenosti 5 kilometara od mjesta Mali Gradac prema rijeci Uni koji se nastavlja preko Bihaća te završava u središnjoj Dalmaciji. Tako je nastao jedan od najznačajnijih povijesnih pravaca koji povezuju Jadran i Panoniju (slika 2-1). Upravo taj put je razlog zašto Sisak ima važno mjesto na raskrižju dviju kultura, rimske i keltske (Lazić, 2019.).

Slika 2-1. Prikaz bakrenih puteva Petrinja – Trgovi – Bihać (Šebečić, 2001.)

Prvo naselje na području današnjeg Siska podignuto je već u 8. stoljeću prije Krista, zbog vrlo važnog položaja na Savi, a opstanak naselja osiguravala je proizvodnja željeza iz željezne rude koja se dopremala iz Trgovske gore. Da su obje kulture i rimska i keltska obitavale na tom području (Osječenice), svjedoči pronalazak dvaju noričkih tetradrahmi i jednog rimskog republikanskog denara koji su datirali 84. g. pr. Kr. Nalazi ukazuju da su Kelti svoju proizvodnju željeza temeljili isključivo na rudi porijeklom iza Trgovske gore (Durman, 2002, i Lazić, 2019.).

Nakon što su Rimljani 35.g.pr.Kr porazili Kelte sa sjeverne strane Une i Ilirske Mezeje koji su obitavali južno od Une, objedinili su vlast nad tim područjem, a tako se ujedinila i proizvodnja, te se u talionice uz Japru i Sanu doprema ruda željeza i rude bakra, olova i srebra porijeklom iz područja Zrina, Čatrnje, Srebrenjaka i Gradskog potoka na Trgovskoj gori. Godine 156. pr.Kr. Rimljani su krenuli u pohod na Panoniju, a Segesticu osvaja i razara tek Oktavijan August 35.g.pr.Kr., te na suprotnoj obali osniva grad Sisciju (Durman, 1993.).

Rimljani je pruzimaju i nastavljaju uhodanu proizvodnju željeza na području novoosnovane Siscije. Dobar dio pažnje bio je posvećen proizvodnji željeza upravo radi proizvodnje oružja zbog učestalog ratovanja. Još su i danas vidljivi ostatci njihove

prijevozne infrastrukture. Tako je na desnoj obali Kupe, na području današnjeg Siska, vidljivo dvjestotinjak trupaca zabijenih u korito rijeke, a smatra se kako je to služilo kao pristanište za pretovar robe ili su nadomak tih trupaca bile kovačnice čiji su mjele bili pokretani snagom vode. Dobra povezanost Siscije riječnim putevima omogućuje dopremu rude iz svih smjerova današnje Hrvatske te Bosne i Hercegovine. S vremenom se otvara niz metalurških radionica uz rijeku Unu, te čitavo područje proizvodi gotove proizvode i poluproizvode od željeza za potrebe Siscije. Pretpostavlja se kako je u Sisciji bilo proizvedeno i transportirano oko milijun tona željeza, što ukazuje na snagu i razvijenost ondašnje proizvodnje željeza, te veliku važnost Siscije za Rimljane. Sigurno je dio željezne rude vađen i u Trgovskoj gori. Proizvodnja željeza u Sisciji raste od vremena cara Septimija Severa 193.g. sve do smrti Teodezija II. 423.g., te ostaje konstantna do doba cara Teodorika 511.g. U drugoj polovici 3. stoljeća u Sisciji car Galijen otvorio je kovnicu novca, što znači da su eksploatirane i druge rude, poput srebra i olova (Lazić, 2019.).

2.2. Razdoblje od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda

Premda se ne mogu pronaći sačuvani izvori koji bi upućivali da se rudarstvom bavilo tokom srednjeg vijeka na području Trgovske gore i njene okolice odnosno Panonije, može se uzeti u obzir postojanje povijesnih izvora za područje Dalmacije. S obzirom na nepobitnu bliskost tih dviju regija može se smatrati da se rudarstvo odvijalo i tokom srednjeg vijeka na što upućuju izvori iz Državnog Arhiva u Zadru. Jedan od njih kaže kako su Dubrovčanin Marin de Goce i Firentinac Nikola de Caldo uzeli 1359. godine u zakup kraljevski porez na rudaču, takozvanu "camera urburarum". Izvor upućuje na činjenicu da se eksploatacija rudače odvijala na ovim prostorima u srednjem vijeku, te da je za to postojao određeni državni ustroj, odnosno eksploatacija je bila oporezivana, a porez je ubirao kralj (DAZd). Također izvor iz Državnog arhiva u Zadru navodi kako je firentinski novčar magister Petar dobio od kneza Tome Krbavskog nešto srebra iz njegovog nalazišta srebra zvanog "argenteria". Kao još jedan podatak iz tog doba spominje se isprava kralja Sigismunda koja je izdana 11. studenoga 1392. kojom kralj Sigismund daje krčkom knezu i hrvatskom banu Ivanu, koji je tada bio vladar Modruša, Ogulina i okolnog područja, pravo kopanja rude na njegovim posjedima (Smičiklas, 1904.).

Lazowski je istražio povijest rudnika u Gvozdanskom u razdoblju od 14. do 20. stoljeća. 1347. godine je kralj Ljudevit (Ludovik) I. darovao odnosno grad Zrin sa svim njegovim posjedima, kojima pripadaju i rudnici u Gvozdanskom, knezovima Bribirskim, Šubićima Grguru i Jurju, a oni su mu zauzvrat ustupili svoju utvrdu u Ostrovici na području Dalmacije (Zadar). Naime Juraj III. Šubić vrlo rano je ostao bez oca, pa se njegovim skrbnikom smatralo Grgura V. Šubića koji je u njegovo ime potpisao ugovor s kraljem Ludovikom I. Preselivši se u Zrin u Pounju, Juraj III. Šubić preimenovao se u Juraj I. Zrinski nakon čega se čitava loza više nije prezivala Šubić nego Zrinski. Kopala se ruda srebra i olova, a srebro je kovano u tadašnju valutu "moneta banalis" i kraljevsku valutu zvanu "moneta regis" koja je vrijedila u Hrvatskoj (tada Slavonija) i u Dalmaciji (Lazowski, 1944.).

Potomak, Juraja I. Zrinskog (Juraja III. Šubića), Petar I. Zrinski zatražio je od tadašnjeg kralja Matije Korvina da mu dodijeli rudarski privilegij "kraljevski regal" (u današnje vrijeme koncesija). S obzirom da je kralj imao koristi od njega, podijelio je taj rudarski privilegij njemu i njegovim potomcima u Budimu 3. ožujka 1463., a odnosio se na eksploataciju zlata, srebra, bakra i drugih kovina, te pravo korištenja svih prihoda stečenih iskopavanjem mineralnih sirovina uključujući i porez (rudarsku daću "urburu") koja se inače davala kralju (Lazowski, 1944.).

Kako bi zaštitili rudnike od prijeteće opasnosti od Turaka podigli su utvrdu nazvanu Gvozdansko, izgrađenu od kamena, koja se sastojala od velike okrugle kule i četiri manje koje su omeđivale granice (zidove) grada. Odlična pozicija povrh brda bila je vrlo praktična za obranu od Turaka koji su nakon osvajanja Bosne prodirali u Hrvatsku. Prvi spomen tog grada datira u 1488. godini. Naime nije poznato je li Pavao, sin Petra Zrinskog kada je založio Gvozdansko za neke potrebe Bartolu Berislaviću za iznos od 25 000 forinti, založio i Gvozdanska imanja (rudnike), pa tako ne postoje informacije o eksploataciji u tom kratkom periodu dok zalog nije vraćen (Lazowski, 1944.).

Nadalje, spominje se kako je Nikola Zrinski, sin Petra Zrinskog, zbog sve veće prijeteće opasnosti od Turaka 1524. prepustio svoje gradove Novigrad na Uni i Dobrunjivu nadvojvodi austrijskom Ferdinandu kako bi smjestio jaku vojsku koja bi štitila grad Gvozdansko i Zrinski kraj od Turaka. Istovremeno dogovara zamjenu gvozdanske rude za grofovije Pazin i Kastav u Istri sa nadvojvodom. Radilo se o tajnim dogovorima između Zrinskih i nadvojvode Ferdinanda za koje je kralj Ludovik II. saznao te preventivno poslao pismo nadvojvodi kako su već te rude u pregovorima o zamjeni dogovorenoj sa Petrom Zrinskim.

Rudnici u Gvozdanskom i Ljeskovcu bili su vrlo unosni u ono doba, a davali su godišnji prihod od 30000 zlatnih forinti, također se navodi kako su bili vrlo uredni i radili punom

snagom. Obilje srebra omogućilo je Nikoli III. Zrinskome da kuje novac, kako su to činili i njegovi izravni pretci u Bosni i Dalmaciji (Lazowski, 1944.).

Nažalost isprava kojom bi se potvrdilo da je Zrinski imao dozvolu za kovanje novca nije sačuvana, ali s obzirom da je to isključivo pravo kralja (regal), te da su najstariji novčići imali oznaku kralja Ljudevita II. (1516.-1526.) smatra se da je is,ta postojala. Prvi novac Zrinskih potječe pod kraj vladavine Ljudevita II (Mirnik, 2006).

Krajem XV. stoljeća financijsko politička situacija je bila kako Lazowski navodi, kaotična, što je potaknulo preokret potaknut u Njemačkim zemljama, te je uvedena nova vrsta novca, tzv. talir. Taliri su bili kovani od finog srebra, a odlikovala ih je njihova masa otprilike 28g – 1 unca. Počelo je uvođenje talira u ostalim zemljama, Mađarskoj i Hrvatskoj, a uz talire, kao manje denominacije kovali su se groš 5,5g i dinar 0.5g.¹

Gvozdanski rudnici su bili spominjani 1526.g tokom pregovora o izboru Ferdinanda za hrvatskog kralja, iz razloga što su Ferdinandovi poslanici zatražili od Nikole III. Zrinskog da preda rudnike kralju. Nikola III. Zrinski je odgovorio kako godišnje proizvodi 30 tisuća zlatnih forinta i da je spreman predati rudnike za cijenu od 15 tisuća zlatnih forinta, te kako će poslati vlastitog izaslanika za daljnje pregovore. Navodi se kako su ti pregovori ugašeni iz razloga domaćih nemira i borbi koje su se vodile u svrhu osvajanja hrvatskog prijestolja između Ferdinanda i Ivana Zapolje, a također u to doba svoj interes za Gvozdanske rudnike pokazuje ljubljanski biskup Rauber (Lazowski, 1944.).

Dana 18. studenog 1529. godine kralj Ferdinand šalje pismo knezu Nikoli III. Zrinskome u kojemu mu kao zahvalu za junačku obranu od Turaka daje pravo kovanja novca srebrom iz gvozdanskih rudnika i to ugarske feninge prema propisima tadašnjeg zakona odnoseći se na težinu i veličinu. Bio je oslobođen plaćanja bilo kakvih davanja za tu dozvolu, ali je morao o svom trošku plaćati ogledača (nadzor) novca i nadstojnika kovnice. Prema dokumentima i pronađenom novcu saznaje se kako je kovnica bila u funkciji tokom 1526., 1527., 1530., 1531. i 1533. Vrlo su rijetki primjerci novca iz 1526. a još rjeđi iz 1533., te je zapisano da je kovnica 1534. prestala sa radom (Lazowski, 1944.). Primjeri novca iz kovnice Zrinskih prikazani su na slici 2-2.

---

¹ Tako je jedan talir vrijedio 60 dinara ili 5 groša (Lazowski, 1944.). Jedna bečka marka srebra – 281g kovani su 1524. u Austriji 9,75 talira, 58,75 groša ili 585 komada dinara. Finoća srebra iznosila je 14 lota 3 denara.

Slika 2-2. Prikaz novca izrađenog 1527. u doba Nikole III. Zrinskog iz kolekcije Ernsta von Windischgrätza (Fiala 1895. prema Šarinić 2020.)

Nakon smrti Nikole III. Zrinskog 1534., njegova udovica i dva sina, Ivan i Nikola IV. odlaze pred zagrebački Kaptol i zalažu grad Pedalj i Gvozdanske rude za iznos od 7600 forinti Leonardu Gruberu za potrebe obrane svog vlasništva od Turaka, a obavezali su se ugovorom vratiti 12747 forinta i 10 denara, nakon čega je Gruber bio dužan ustupiti Pedalj i Gvozdanske rudnike nazad u posjed Zrinskima. Također navodi se da je njegovom smrću prestala raditi kovnica koja je ponovno upogonjena tek 1546.g, za što postoji dokaz Zrinski talir, na čijoj prednjoj strani sadržava lik kralja Davida i inicijale S.R., a na stražnjoj strani grb Zrinskih (Lazowski, 1944.).

Godine 1540. zabilježeno je da je izvađeno 1100 loti srebra iz Gvozdanskih rudnika do 25. travnja, datuma na koji je Nikola IV. Zrinski napisao pismo Ivanu Unagadu u kojem govori kako Turci planiraju napasti Gvozdanski kraj i zaposjesti rudnike i gradove. Između 25. travnja i 4. svibnja 1540. uništeni su Gvozdanski rudnici. Naime u tom razdoblju Turci su provalili u gvozdanski kraj popalili ga i vatrom uništili sve rudnike i talionice, također su pokušali zaposjesti gradove Zrin, Gvozdansko i Pedalj ali nisu u tome uspjeli. To su im bile mete iz razloga što su u ono doba to bili jaki i razvijeni gradovi, a također ih je privlačilo veliko rudno bogatstvo zlata, srebra i olova u gvozdanskim rudnicima. (Lazowski, 1944.)

Godine 1549. zabilježena je mjesečna proizvodnja od 1180 loti čistog srebra, odnosno 12,3 kg, a godišnje 15160 loti odnosno 158kg (Lazowski, 1944.).

1552. godine dolazi do velike prijetnje gvozdanskim rudnicima od strane Turaka, nakon što je sultan naredio Malkočbegu da udari na hrvatske krajine te da zauzme Zagreb i gvozdanske rude. 1561. Malkočbeg napada Gvozdansko sa 8000 Turaka, dok se u Gvozdanskom nalazilo 100 ljudi uz zapovjednika grada, voditelja gvozdanskih rudnika, koji su se uz pomoć generala Ivana Lenkovića, kapetana Ivana Vojkovića i Ivana Berislavića uspjeli obraniti od Turaka (Lazowski, 1944.). Plan hrvatskog sabora 1560. godine bio je srušiti gradove Gvozdansko i Pedalj ili oba grada staviti u obrambeno stanje, a samim time napustile bi se i gvozdanske rude.

2.3. Doba Maksimilijanovog reda

Gvozdansko i njegovi rudnici u drugoj polovini 16. stoljeća prolaze kroz brojne opsade, te nekoliko okupacija i oslobađanja. Feradpaša zauzima grad Gvozdansko 1574. godine, a nakon njega 1576. Gvozdansko zauzima Kapidipaša kada su uništeni gvozdanski rudnici Stara Banjica, iz kojih je 1540. godine u razdoblju od 3 mjeseca eksploatirano 1100 lota odnosno 11.45kg srebra. Turci i dalje napadaju gvozdanske krajeve te 1578. godine, nakon pete opsade, prodiru u grad te pronalaze stotinjak ljudi, uglavnom vojnike, seljake i rudare koji su umrli od gladi, žeđi i jake zime, ne predajući grad. Tada su Turci zasipali jame rudnika, te uništili prilaze i otkope. Nisu se predugo zadržali u Gvozdanskom jer su ih u ožujku 1578. istjerali i Gvozdansko vratili u posjed nadvojvodi Karlu. Međutim već u prosincu iste godine Turci ponovno zauzimaju Gvozdansko, ali ovaj put su shvatili koje rudno bogatstvo se nalazi na tom području te su počeli otkopavati rudu, a tome nam svjedoči pismo Ivana Draškovića upućano banu Erdodyu iz 1602. godine u kojem piše da Turci rade u gvozdanskim rudnicima i da iskorištavaju rudno bogatstvo (Lazowski, 1944.).

1635. godine sklapa se primirje s Turcima, ali Gvozdansko još neko kratko vrijeme ostaje u njihovim rukama prije nego ga je zauzela krajiška vojska. I nakon sloma otpora Zrinskih i Frankopana habsburškom asolutizmu 1671., Gvozdansko i njegove rude još uvijek se smatraju vlasništvom Zrinskih. Također se smatra da se od primirja sa Turcima pa sve do 1689. godine nije radilo u gvozdanskim rudnicima, kada je više komada srebrne i zlatne rude poslano na ispitivanje kvalitete u Beč (Lazowski, 1944.).

Martin Zemljak, nadzornik komorskih imanja u Hrvatskoj, 18. rujna 1696. iz Požege obavijestio je bečku komoru, da se u Gvozdanskom nalaze glasoviti rudnici obitelji Zrinski,

za koje smatra da su i dalje iskoristivi, bez obzira na zapuštenost, te da smatra kako bi se uređenje istih moglo izvesti s lakoćom. Gvozdanski rudnici se pripajaju Hrvatskom vlasništvu 1703. godine, odnosno pod građansku i vojnu vlast Hrvatske, na upravljanje hrvatskom banu, ali s obzirom da je rudarstvo trebalo biti odobreno od kraljevine, taj dio vlasništva pripadao je bečkoj komori (Lazowski, 1944.).

23. travnja 1705. godine Franjo Rugier Rastelli i Ivan Chinetti sklapaju sa Bečom ugovor o preuzimanju gvozdanskih ruda i iskorištavanju tamošnjih mineralnih sirovina. Prema ugovoru, Rastelli i Chinetti preuzet će Gvozdanske rude i urediti ih o svom trošku, te će kopati zlato, srebro i olovo. Osim toga, ugovorom su definirani odnosi sa radnicima, odnosno stanovnicima Gvozdanskog, te uređenje prostora nakon 10 godina od početka kopanja. Ugovorom je dogovoreno da će radnike smjestiti u gradu Gvozdanskom, ali da neće ništa dodatno izgrađivati kako Turcima ne bi dao povoda za uzbunu ili ponovni napad. Ugovorom je zajamčena sloboda stanovnika Gvozdanskog i protekcija, a njihov rad mora biti plaćen. Potom, 26. svibnja 1706., obraćaju se Dvorskom ratnom vijeću u Beču da im se ustupi vojna pomoć pri preuzimanju gvozdanskih ruda, o čemu je potrebno obavijestiti karlovački generalat i hrvatskoga bana pod čijom je jurisdikcijom bilo Gvozdansko.

Vojnu pomoć prima ban grof Ivan Palfy, koji o tome obavještava i zagrebačkog biskupa. Nakon toga bilo je potrebno istražiti kako to sveukupno utječe na politike i gospodarske prilike Hrvatske. Slučaj se iznosi pred hrvatski sabor, te na saborskoj sjednici koja je održana 15. studenog 1706.g člankom I. određeno je da se svaka točka ugovora temeljito prouči i ispita, a u tu svrhu dodijeljeno je povjerenstvo sačinjeno od 7 ljudi, grofova, bilježnika, podžupana i notara. Konačno je zaključeno da spomenuti zakupnici Rastelli i Chinetti moraju prisegnuti pred hrvatskim saborom, da neće vrijeđati prava i kraljevsku imovinu. Sagledavši ekonomsku stranu priče vezanu za Gvozdansko i njena rudna polja kralj Josip I. postavlja za upravitelja Lorenca Josipa Groszhaupta. 29 kolovoza 1706. dan mu je naputak: *Svojim životom ima Groszhaupt prednjačiti tamošnjem narodu i rudarima, i savjestno vršiti svoje dužnosti u svrhu napredka i koristi imanja. Ima nadzirati, da se ugovor s Rastelli-Chinettijem točno izvršuje i o radu savjestno izvještati. O tom radu ima izviestiti svaki mjesec, a koncem ožujka svake godine dati račune na pregled računovodstvu komorskoga knjigovodstva. Ima uredno voditi gospodarstvo imanja i dobro postupati s kmetovima i o svemu podastirati iscrpive izvještaje D. K. Naročito pak ima se brinuti za unapređivanje tamošnjih rudnika zlata, srebra i olova. Ima se tamo postaviti soba izkusna u rudarenju, taljenju i lučbi (Schaidt-kunst), tim vise, posto se taj rudnik gotovo iznova počinje obrađivati.*

Isto takvim marom imaju se tamo podići nove zgrade (Baw und Werkhgäden), potrebne peći za taljenje i strojevi, što se sve vještački ima naznačiti i urediti. Napokon ima se izpitati vrsta i sastavina rude i urediti potrebno rukovanje (manipulation), sve to po uzoru ugarskih rudarskih gradova. Rudarenje ima se voditi po rudarskim uredbama, ruda valjano izpitati i prema osebini njezinoj taliti i dobivenim srebrom vještački postupati. Valja osobito paziti na »feine Geprendt« srebra i na odlučeno iz njega zlato, te odkup (Einlösung) ovoga. Osobito se ima paziti na gospoštijske šume, da budu šumarski sječene i čuvane. Tako valja postupati i u ugljenarama. Bditi valja, da koze ne uništavaju šume. Način rukovođenja svega prepusta se upravitelju. Ovomu se određuje godišnja plaća 40 državnih talira. (Lazowski,1944.)

Na saborskoj sjednici 2. svibnja 1707. člankom XV. obitelj grofa Erdodya, Petar Keglević i zagrebački kaptol prosvjeduju protiv svake uvodnice zastupnika gvozdanske rude jer smatraju kako to može naškoditi kraljevini. Na što Chinetti i Rastelli odgovaraju sa reversom prema hrvatskom saboru te su zajamčili slijedeće: *Oni će se u svemu pokoravati sudbenosti kraljevine, tako da ne će ni u čemu krnjiti prava kraljevstva. U slučaju nađu li izvan njima uručenoga zemljišta rude, da im je slobodno ove zaposjesti, dok će ostale zemlje, koje im nisu od koristi, čuvati za kraljevstvo. Zajamčiše dalje, da ne će dovesti u Gvozdansko inovjerce ili osobe, koje odklanjaju katoličku vjeru. Na 13. svibnja odredi sabor, da se Rastelli i Chinetti uvedu u posjed Gvozdanskoga. Po nalogu bana imao je predaju obaviti grof Petar Keglević. On ode u Gvozdansko, te ondje na licu mjesta uruči Gvozdansko i gvozdanske rude rečenim zakupnicima. U posjed im preda gvozdanske rude uz tok potoka Male Gvozdne, do utoka ovoga u potok Veliku Gvozdnu, cielu dolinu zajedno s obim gorskim bokovima. Ovo zemljište držat de zakupnici bezplatno, uživati će ga, te će sagraditi tamo potrebne stanove. Dalje im je izručio zemljište od sutoka rečenih potoka do grada Gvozdanskoga. Na potoku im je dozvoljeno sagraditi rudničke mlinove i podići stare talionice. Ako budu htjeli prekopane livade i zemlje uživati, imat će plaćati za njih zakupninu. Grad Gvozdansko također im je predan na uživanje pod uvjetom, da ga poprave. Prostorije u gradu imaju služiti za stan njihovih ljudi i zapovjednika ili podzapovjednika Gvozdanskoga i krajiških vojnika. Oko grada mogu urediti vrtove i podići grade za nastambu radnika. Ovu primopredajnu ispravu potpisali su u gradu Gozdanskom Keglević i zakupnici. (Lazowski, 1944.)*

Nadalje, 3. prosinca 1722. sklapa se novi ugovor između Dvorske komore i rudarskih udrugara u Gvozdanskom: Ivan Chinetti, Ivan Krsto Pregel, Kornelije Contrier i Sigmund

Stephani. Groszhaupt, inače imenovani rudarski sudac, imao je sljedeće zadaće ispred sebe: nadzirati rudarski rad po ustanovama, ubirati maltarinu od dobivenog bakra, te o tome voditi točne račune, a također i račune o zakupljenoj zemlji. Udrugari su dobili povlasticu u smislu zajamčenog oprosta plaćanja rudarskih daća na period od 10 godina, a nakon tog perioda rudarski je sudac morao kontrolirati da se dobiveno zlato i srebro predaju izravno gradskoj kovnici novca. 16. prosinca 1722.g Dvorska komora šalje dekret u kojem je naređeno da se rudarski sudac mora zanimati i brinuti za rudno blago u Hrvatskoj, pronaći ljude koji su se voljni baviti rudarstvom, što je tada bilo od velike važnosti za državu, a dozvole za vađenje željezne rude nije smio izdavati prije nego što je o tome izvijestio Dvorsku komoru (Lazowski, 1944.)

Informacije o tome koliko rude je eksploatirano te na koji način u periodu vođenja Gvozdanskog od strane navedenih zakupnika nažalost nisu poznate. U Gvozdanskome je bio smješten "carski rudarski ured", na čijem je čelu sjedio Lovro Josip Groszhaupt kao "rudarski sudac i nadzornik ruda za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju" zaključno sa 1726.g. Nakon 1726.g dugi vremenski period u povijesnim (arhivskim) zapisima nije spominjano Gvozdansko. Lazowski smatra da je došlo do nekakvog zastoja ili je eksploatacija bila zaustavljena zato jer nije bilo vlasnika/upravitelja/zakupnika. Tek godine 1750. pukovnik Franjo Kušević posvaja rudnike, na što Dvorska komora 1768.g naređuje pregled arhiva čazmanskog kaptola kako bi se provjerila istinitost Kuševićeva posvajanja rudnika, no nikakvi zapisi nisu pronađeni, a u izvještaju je pisalo da su nestali tokom turskih provala. (Lazowski, 1944.)

Važno je spomenuti da je godine 1765. Rudarski distriktualni sud u Šemnici poslao povjerenstvo na proučavanje Gvozdanskih ruda i rudnika, a spominjani rovovi su "Sv. Ivana Krstitelja", "Sv. Ferdinanda" i "Sv. Marije". Teren oko Gvozdanskog ponovno je proučavan i pregledan, što je rezultiralo izradom nacрта (mape) u kojem su ucrtana sva mjesta na kojima se vadila ruda. Dvorska Komora nastojala je oporaviti gvozdanske rudnike te je 23. svibnja 1768.g izdala dekret u kojem je među ostalima bio i napatuk rudarskog upravitelja u Gvozdanskom Majdanu (Lazowski, 1944.).

Zahtjevi postavljeni za mogućnost imenovanja rudarskim upraviteljem bili su: novi upravitelj treba preuzeti od zagrebačkog građanina Mikšića rudarsku opremu i opremu za testiranje, te ostale pripadajuće stvari, koje su ostale kod Mikšića, te sve opisati na našastaru (inventurnoj listi); nadalje upravitelj je morao biti Katolik, čista života; bio je podređen Vrhovnoj rudarskoj komorno-županskoj oblasti u Šemnici, morao je biti poslušan i podnositi

mjesečni izvještaj o rudarskom radu i računima, koje Vrhovna rudarska komorno-županska oblast u Šemnici polaže. Za izdavanje novca morao je dobiti dozvolu od Vrhovne rudarske komorno-županske oblasti u Šemnici, te voditi račune i brigu o rudarskoj opremi. S obzirom da je na komorskom imanju u Gvozdanskom Majdanu, na brdu Bakina eksploatirana bakrena ruda u bakrokopu "Sv. Kornelije", te stari rudnik "Sv. Leopold", kojeg planiraju obnoviti iako je zapušten. Također ima za zadatak stare zarušene rudnike očistiti i opet obrađivati, paziti da u rudnicima (rovovima - Stollen) bude čisti zrak, da hodnici budu primjerene visine, eksploatirani na pravilan način te da imaju zdravu drvenu građu kao podgradu, te da u njima nema vode. U rudniku se treba držati 8-satno radno vrijeme i na pravilan način otkopavati rudu kako nalaže struka. Svakih 14 dana treba se rudnik pregledavati, a svakih mjesec dana slati izvještaj o rudniku. Prema dobivenoj karti treba se pridržavati međa, uz pomoć tri luagara paziti na šume, zaštitu tražiti od krajiške satnije, te nije smio primati mito ili darove. Otkopanu zemlju (jalovinu) potrebno je pregledavati kako se ne bi ruda bacila, također ima obavezu testirati rudu, te svaki mjesec izvijestiti Vrhovnu rudarsku komorno-župansku oblast u Šemnici o proizvedenoj količini rude, s izračunom dobivenog bakra, srebra i olova. Također imao je nastojati osnovati bratinsku blagajnu na koju će se uplaćivati novac od zemljoposjednika i od radnika, a uplate se trebaju pratiti prema mjesečnim plaćama rudara. (Lazowski, 1944.).

Važno je spomenuti da je sama kraljica Marija Terezija obratila pažnju na gvozdanske rudnike kad je 1769.g odredila pomno čuvanje šuma i tamošnjeg "majdana", jer je smatrala da će u budućnosti mnogo koristiti rudarstvu na tom području te je poslana odredba hrvatskom vijeću koje ju je prosljedilo hrvatskom banu. Nažalost više informacija vezanih za gvozdanske rudnike u vremenskom razdoblju od 1765.g do 1770.g nisu dostupne iz razloga što je po nalogu Dvorske komore od 15. rujna 1819. naređeno da se 22 poveća akta u pisanom obliku spale, što je veliki gubitak za povijest gvozdanskih rudnika (Lazowski, 1944.).

Izvještaji iz 1770.g govore o gvozdanskom majdanu i obilnim tamošnjim rudnicima. Osim toga 1771.g zabilježeno je otkriće debelih naslaga bakrene rude u Gvozdanskom i to na zemljištu zvanom Redorek. 1772.g spominju se nalazi bakrene rude u Gvozdanskom, a 1773.g ističu se rude sa izdašnim udjelom bakra u bakrenoj rudi. Pojavio se i određeni Kušević koji je ponovno pokušao položiti prava na Gvozdanske rude, na što je kraljica Marija Terezija reagirala sa pretragom spisa kojom se utvrdilo da Kušević ne polaže nikakva prava na gvozdanske rude, te da sva prava pripadaju Komori.

1774.g karlovački tridesetničar vrši procjenu i popis komorskog imanja u Gvozdanskome, a kraljica 20. kolovoza iste godine donosi rješenje kojim se cjelokupno imanje izručuje krajiškoj vojnoj upravi, jer je to, s obzirom na blizinu turske granice, sigurnije nego da dođe u ruke privatne osobe. Tako je Gvozdansko dopalo u ruke vojne krajine - I. i II. Banske regimente odnosno pukovnije, kojom je upravljao hrvatski ban sve do najnovijeg vremena, do bana Josipa bar. Šokčevića, s kojim je prestala vojnička vlast hrvatskoga bana u Banskim krajevima (Lazowski, 1944.).

Nakon pripajanja područja uz Kupu i Unu odnosno povratka tih krajeva u vlast kraljevine Hrvatske za gvozdanske rude svoje zanimanje pokazuje Mihalj Czek kojem je ishođena dozvola od strane rudarskog sudca u Šemnici. Zaključkom sjednice 13. veljače 1778.g dobiva tri rudarske dozvole; u Gvozdanskom Majdanu na brdu Kozajevcu i u Dragičevcu na terenu Jamarski potok u starom porušenom Leopoldovom rovu za vađenje rude srebra i olova. Nadalje, druga dozvola odnosila se na područje Gvozdanskog Majdana odnosno u Starom Rujevcu za vađenje rude željeza, te treća također u Gvozdanskom Majdanu točnije u Velebečkoj Reki u starom zarušenom Kornelijevom rudniku (Lazowski, 1944.).

Dana 5. srpnja 1778.g. vrhovni komorski upravitelj u Varaždinu Ignacije Cinderi podnosi zahtjev prema grofu Königsecku, predsjedniku bečke Dvorske komore, u kojem moli odnosno traži izvještaj o ekonomskom planu kraljevstva vezanom za gvozdanske rudnike, na što mu je odgovoreno da ne povlači to pitanje pred hrvatskim saborom, a informacija o tome je li Czek rudario u Gvozdanskom ne postoji, te njegova rudarska dozvola pripada u ruke komore (Lazowski, 1944.).

2.4. Doba općeg Austrijskog rudarskog zakona

Pripajanjem Gvozdanskog Banskog krajini pokušavaju se nastaviti rudarski radovi u okolici Gvozdanskog. Na rudarenje se odlučuje kapetan Gudermar Neulinger, koji 1781. godine ishodi dozvolu od Rudarskog distriktualnog suda (RDS) u Šemnici (njem. Schemnitz, slk. Banská Štiavnica) u Slovačkoj. Obzirom na nedostatan kapital za početak otkopavanja, traži partnere/dioničare koje pronalazi u tršćanskim veletrgovcima Josipu pl. Fustenbergu i Ignjatu Godolla tek 1794. Kako bi bili sigurni da će se posao obavljati uspješno i kako rudarenje ne bi bilo prepušteno slučaju, Fustenberg i Godolla zapošljavaju Tadiju Rauchera, rodom iz Koruške, kao upravitelja i vještaka. Raucher je svoje znanje i iskustvo stekao radeći u Koruškim rudnicima željeza. Raucher sa sobom dovodi nekolicinu vještih i iskusnih rudara kako bi detaljno proučio rudarske prilike u Banskog Krajini. Međutim, kada su počeli

ispitivati i tražiti rudna dobra došlo je do sukoba sa vojnom vlasti, nakon čega im je ona zabranila svako ispitivanje i kopanje rude, te uhitila i zatvorila dvojicu Raucherovih rudara. Neulinger kao časnik vojske, bio je pozvan pred petrinjski stožer nakon čega je stavljen u kućni pritvor. Neulinger podiže žalbu 9. rujna 1794. te je pušten iz kućnog pritvora. Iako je Neulinger imao važeću dozvolu za rudarenje iz 1781. od civilne vlasti (rudarskog suda), vojni propisi nisu dozvoljavali aktivnim vojnicima bavljenje profitabilnim poslovima (među koje se ubrajalo i rudarstvo). Kako bi zaobišao vojna pravila, Neulinger osniva rudarsko društvo, o tome obavješćuje Rudarski supstitucijski sud uz Samoboru (RSSS) 19. travnja 1795. i za društvo traži odobrenje za rudarenje u zapuštenim starim rovovima Gvozdanskog i Majdana. Kasnije (17.8.) još traži odobrenje i za proširenje rudarenja u smjeru starih naslaga prema zapadu na žilu olovne rude koja je sadržavala i srebro. Dao je na uviđaj uzorak rude koju je Rudarski distriktni sud u Šemnici odobrio, te je platio putne troškove očevida koji je obavio sudac Ignjat Lang von Hanstadt. Nedugo nakon toga (20.9.1795.) sklopljen je rudarski ugovor koji se odnosio na rudnik u Kosni za kopanje željezne rude, a osnovano je dioničarsko društvo pod nazivom "Tršćansko društvo" (Triester Compagnie) kojem su pristupili Josip Fustenberg sa 130 dionica, Ignjat Godolla sa 10, te kapetan Gundemar Neulinger sa 3 dionice (Lazowski, 1944.). Sudac Rudarskog supstitucijskog suda u Samoboru pismeno upozorava Fustenberga i Godolu (13.10.1795.) na odredbu kojom je graničarskim časnicima zabranjeno baviti se profitabilnim poduzećima, te trgovačkim i spekulativnim poslovima, te im određuje dodjelu dionica od 128 kuksa (Fustenbergu 96, a Godolli 32), dok će Vojnom eraru pripadati 2 kuksa. Neulinger pismenim putem odgovara rudarskom sudu u Samoboru i poziva se na svoju prijašnju rudarsku dozvolu. Dana 4. kolovoza 1795. godine Neulinger se ponovno obraća Rudarskom supstitucijskom sudu u Samoboru u vezi prethodno odobrene rudarske dozvole, koja se odnosila na stari, prije više godina napušteni rudnik u II. Banskoj Pukovnji, a također se obraća Rudarskom distriktnom sudu u Šemnici sa istim upitom 25. kolovoza iste godine. To je probudilo veliko zanimanje kod zapovjedništva II. Banske pukovnije, koje je poslalo upit Rudarskom supstitucijskom sudu u Samoboru jer su znali da Neulinger posjeduje dozvolu iz 1781., na što je Rudarski supstitucijski sudac u Samoboru, odgovorio kako su mu je izdao dozvolu i dao sve potrebne upute. Međutim obzirom na njegovu vojnu pozadinu, 20. rujna 1795.g zabranjeno mu je svako sudjelovanje u rudarskom pothvatu, Generalkomanda je to javila rudarskom sudu u Samoboru (RSSS) i Tršćanskom udruženju, te upravitelju Rauscheru, a Neulingerov udio je trebao pripasti u vojnom eraru. Došlo je do nekolicine otežavajućih okolnosti iz razloga što hrvatski zakoni nisu vrijedili za Bansku krajinu, glede sječe šuma

nužnih za rad rudnika, te problema oko podjele dvaju novih udjela (kuksa) koji su bili zatraženi. Tri dana kasnije, Rauscher podnosi molbu Fustenberga, Godolle i Neulingera, koji su 20. rujna stupili u poslovni odnos, da im se odobri dozvola za otkopavanje željeza, bakra i druge rude na prostoru između Save, Kupe i Gline pokraj "Turske Hrvatske" i da im se odobri navedeni ugovor, na što je Rudarski sudac u Samoboru odgovora sa odobrenjem ukoliko se rad ne bi kosio sa rudarskim propisima. Sam Neulinger se oglušio na odredbe vojnih vlasti, te je i dalje ostao povezan sa Tršćanskim udruženjem, što se može zaključiti iz zabrane za Neulingerovo udruženje koju je izdala Vrhovna rudarska komorno-županska oblast u Šemnici. Nedugo nakon što je izdana navedena zabrana Neulinger biva izbačen iz udruženja, a svoja 3 udjela 9. svibnja 1796.g prepušta Fustenbergu, koji 1802.g šalje molbu za odobrenje Rudarskom sucu u Samoboru (Lazowski, 1944.).

Velike probleme pri eksploataciji stvaraju ratovi sa Francuzima koji su počeli 1797. te uvelike zabrinjavaju Tršćansko udruženje, jer su se bojali preuzimanja Trsta od strane Francuza. Neimenovani pojedinci su se kretali na području Banske krajine kako bi eventualno zaposjeli koje eksploatacijsko polje. Samo rudarenje je bilo otežano, što se odrazilo kroz puno teže plaćanje erarskih davanja. Stoga Rauscher 26. lipnja 1797.godine šalje molbu rudarskom sucu u Samoboru (RSSS) da im se dozvoli odgoda plaćanja na jednu godinu, kako bi mogli popraviti nastalu štetu i da se dozvola za rudarenje ne dodijeli nikome drugome. Rudarski supstitucijski sudac u Samoboru je to odobrio, i donio odluku da ukoliko bude interesa o zaposjedanju rudnika da će se o tome obavijestiti i udruženje. 26. lipnja iste godine Rauscher je pisao rudarskom sucu u Samoboru kako su pretrpjeli ogromne štete uslijed provale Francuza u Austriju i zamolio oprost plaćanja poreza za rudnike Tršćanskog udruženja na godinu dana, te zatražio da se tamo ne osniva nikakvo drugo udruženje već da dozvola za rudarenje ostane Tršćanskom udruženju (Lazowski, 1944.).

Tršćansko udruženje utrošilo je do g 1799. preko 12000 forinti na rudarenje u gvozdanskom području, otvarala su se brda, kopala okna i hodnici, vadila se ruda na tisuće cenata. Puno se radilo na otkrivanju rude, no kako Racuher navodi: "Priroda nije bila sklona da pomogne tome siromašnom i neobrađenom kraju." 1799. godina nije baš bila najplodonosnija za rudarstvo toga kraja, šumarstvo je zadavalo probleme, smještaj za radnike bio je neriješeni problem, sve to je bilo vrlo skupo zbog pomanjkanja vješte radne snage i podizanja cijena od strane mještana. (Lazowski, 1944.)

Zanimljivo je spomenuti kako je Rauscher predložio da se peć za taljenje podigne uz potok Žirovac, što je od rudnika u Kosni udaljeno 45 minuta, a od Gvozdanskog 90 minuta. Mjesto za peć se nalazi na lijevoj obali Žirovca, te se uz potok nalazi jedan brežuljak na

kojem bi se mogla podići peć jer je vrh brežuljka zaravnat. Sam brežuljak stoji neobrađen, rijetko oran i zasijan da rodi malo ploda, jer je bio loše obrađivan i nije gnojen. Uživatelji tla se nalaze na sat vremena udaljenosti a vlasnik istog je car prema dvorskom ratnom vijeću, ova zemljišta Generalkomanda može uzeti, dodijeliti ih udruženju i zamjeniti. Prednost ove lokacije za podizanje visoke peći bila je ta što se ispušni gasovi za sirovo željezo može namjestiti da pada prema donjoj zaravni u kotlini brda, što omogućava lakše manevriranje, spremanje i na kraju otpremu i skladištenje sirovog željeza. S obzirom da peć za taljenje i ložište stoje na gornjem ravnom dijelu omogućilo bi se jednostavno doziranje ugljena i rude u peć. Također bi se na gornjem dijelu postavile kolibe za ugljen i rudu, pržiona rude te kuće za činovnike i radnike, što više zemlje se može dobiti to bolje, svakako je zahtijevao minimalno 3 jutra. Sabiralište za vodu bilo je potrebno postaviti nekoliko desetaka metara iznad peći kako bi se dobio pad od 12 stopa. Osim toga na trebalo je izgraditi žlijeb na zemlji, za što je bilo potrebno samo 9 stopa tuđeg zemljišta, za vrijeme trajanja tijeka vode (Lazowski, 1944.).

Glavni rudnik u Banskoj Krajini je u Kosni između Dvora i Gvozdanskog, udaljen jednu milju od Turske granice, u Kosni su tri jame otvorene i spremne za otvaranje hodnika. Opisao je njegove karakteristike u vidu duljine, širine, te količine kvalitetne rude uz opis prosloja koji su vezani sa samo ležište rude. Na više različitih mjesta se ispitivala ruda: oko Kosne, Gvozdanskog i Ljubine. Svugdje se ruda nalazila na površini te ispod nje. Činilo se kako je ovo područje obilno opskrbljeno rudom željeza, smatralo se da će se rudnik moći ponovno osposobiti i raditi više godina. Sva okolna brda mogla su se smatrati žilnim gorjem, također je navedeno kako se izvana nalazi ruda u izobilju, a kako je zaključiti iz dotadašnjih istraživanja ruda se nalazila i ispod površine (Lazowski, 1944.).

Laszowski je pronašao sačuvanu Rauscherovu zamolbu u kojoj preporučuje da mu se odobre sve dozvole za rušenje šume i podizanje rudarskih objekata i zgrada, doznačivanje zemljišta po jeftinijoj cijeni, povlaštene cijene životnih troškova za radnike i majstore u rudnicima, uređenje sigurnosnih mjera i zaštitu i hitnu pomoć od Krajiške komande, na koju je dobio negativan odgovor bez obzira na pozivanje prema Maksimilijanovu redu iz 1573. i odredbe cara Josipa II. iz 1781.g., iz razloga očuvanja dobrosusjedskih odnosa sa susjednom Bosnom. Rauscher ne odustaje, te ponovno šalje zahtjev Dvorskoj komori za novčarstvo i rudarstvo, a ona šalje odredbu 5. rujna 1800.g. Rudarskom distriktualnom sudu u Šemnici da treba napraviti očevid i napraviti popis prisutnih osoba. Raucher neumorno šalje molbu 31. srpnja 1800.g. da se ta zemljišta koja su kupljena prepuste u vlasništvo poduzeća zajedno sa kupljenim rudnicima ili da im se po stvarnoj cijeni da drugo zemljište jednake vrijednosti u zamjenu.

Nakon toga, 1801.g., spominju se nalazišta rude srebra, olova i kositra u I. Banskoj pukovniji imenovana kao "Agnua Kiuska" i "Kriva Glava". Govorilo se o rudama i 1804.g. a Tršćansko udruženje' kopalo je i vadilo rudu, no nisu je oplemenjivali i talili jer za to još nisu imali valjanu dozvolu od Ratnog Vijeća. Obzirom na to, Lončar, rudarski vježbenik iz Kosne, 28. veljače 1803.g šalje izvještaj o trenutnom stanju Rudarskom sucu u Samoboru. Udruženje se obraća Dvorskoj komori za novčarstvo i rudarstvo sa zamolbom za podizanje različitih metalurških građevina poput peći za taljenje, razna kladiva, te ognjišta za posebne proizvode poput čavala, tava, kosa. Prema tome zaključuje se da društvo odlučuje proizvoditi željezo, ocjel, žicu, čavle, tave, kose, sidra i različito drugo oruđe i suđe. Uz mnoga dopisivanja i posredovanja Tršćansko udruženje napokon dobiva dozvolu od vojne oblasti 25. ožujka 1803. Iz samog rješenja se može zaključiti kako uvjeti nisu bili teški, te da su usklađeni sa Maksimilijanovim rudarskim redom iz 1573.g. To je uvelike poboljšalo položaj samog rudarskog udruženja te su samo trebali nastaviti raditi i iskorištavati rudu. Važno je napomenuti kako je Rudarski sudac u Samoboru također posvetio više pažnje navedenom poduzeću (Lazowski, 1944.).

Kako su tadašnji rudarski zakoni, nalagali "rudarski subst. sudac" (rudarski supstitucijski sudac) Andrija Jendrassick se uputio 16. travnja 1804. sa rudarskim ravnateljem udruženja u Kosnu i Gvozdansko kako bi proveo očevid. Samim očevidom je ustanovljeno slijedeće:

- a) okolina sadrži obilne količine rude koja sadrži željezo, bakar, srebro i olovo,
- b) kvaliteta radne snage bitna je za uspjeh eksploatacije, te šume smatra blagoslovom,
- c) tri rudnika u Kosni bila su u dobrom stanju:
  - sadržavali su rudu željeza koja je mjestimično bila pomiješana sa naslagom žute rđe,
  - -smatra kako bi oba hodnika mogla biti bolje uređena zbog otjecanja vode,
- d) rudnik u Gvozdanskom (Schurfstollen) ima sličan rudnik kao prethodni u Kosni:
  - smatra kako posao trebaju voditi i odrađivati vješti rudari,
  - plaće rudara moraju biti redovno i uredno isplaćene,
  - upravitelj mora na mjesečnoj bazi zajedno sa poslovođom obaviti pregled rudnika,
- e) upozorava na zapuštene jame uz Gradski potok i Gvozdanski Majdan, gdje je zapažena pozamašna količina rude koja sadrži bakar, srebro i olovo
- f) prigovora vezano za iskorištavanje drveta koje već tjednima leži posječeno i neiskorišteno:

- pregledano je predviđeno mjesto za izgradnju visoke peći i ostalih potrebnih građevina uz upute kako je za svaku potrebno poslati najavu o izgradnji te cijenu koštanja svake najave 1 for. i 30 kr., te da će za sve dobiti dozvolu jer postoje preduvjeti,
- pregled računa i ekonomičnosti rudnika, te su date primjerne opaske i stručne upute (Lazowski, 1944.),

Dvorska komora za novčarstvo i rudarstvo prima ovaj izvještaj i sa zadovoljstvom pohvaljuje Rauschero rad, a posebne pohvale su bile upućene načinu isplate rudara prema pogodbi. Sam izvještaj poslan je Rudarskom sucu u Samoboru, a 16. lipnja 1804.g. istaknuto je kako se ne treba obazirati na tragove bakra, olova i srebra iz razloga neisplativosti u datom trenutku za privatna udruženja pa tako ni za erar. Također su dane upute da se rudarski rad nastavi, da se ruda prebire, a radnik da se isplaćuje po centu prebrane rude. Za visoke peći govori da moraju biti visoke 30 stopa i imati barem dva mjeha, te da trebaju biti građene po uzoru na visoke peći u Eisenerzu (Štrajerska) i Mitwaldu (Rohnitz, Ugarska) (Lazowski, 1944.).

Dana 14. prosinca 1804.g poslan je dopis Rudarskog suca u Samoboru od Rudarski distriktualni sud u Šemnici u kojem Trščansko udruženje moli da se izda dozvola za 6 mjesta, od koja 3 nisu trebale posebne dozvole, dok dva nisu nikada bila eksploatirana niti pregledana od Rudarskog sudca u Samoboru. Jendrassick podnositelj zamolbe inače već spomenuti rudarski sudac predaje Rudarskom distriktualnom sudu u Šemnici molbu te za to traži odgodu dok mu se ne izda rješenje očevida rudnih polja koja je najavio Mihaljević (Lazowski, 1944.).

Rauscher 12. prosinca 1804.g. u ime rudarskog udruženja podnosi rudarsku najavu za podizanje :

- 1) Jedne radione na potoku Sunji kod gore Ravna Gora sa potrebnom kvadraturom, dva ognjišta i jednim kladivom;
- 2) Izgradnju jedne visoke peći sa potrebnom kvadraturom na potoku Žirovcu kod Trgova;
- 3) Jedne radione sa tri ognjišta i dva kladiva na istom potoku kod Podova;
- 4) Jedne radione sa dva ognjišta i tri kladiva na potoku Glini u šumama Petrove Gore;
- 5) Jedne radione sa dva ognjišta i tri kladiva na istom potoku kod Petrove Gore.

Radovi od 1 do 3 imali su obavljene određene predradnje potrebne za ishođenje takve dozvole poput očevida iz travnja 1804.g koji je utvrdio da nije bilo nikakvih prepreka pa ih je iz tog razloga Rudarski sudac u Samoboru tada odobrio. Ostale najave pod brojem 4 i 5

čekale su rješenje pitanja prijave sa datumom 3. studenog 1803. podnesenog od pukovnika Mihaljevića. Kako od Rudarskog suca u Samoboru tako i od Rudarskoga distriktualnog suda u Šemnici polja od 1 do 3 dobivaju dozvolu, a ista su se nalazila u II. Banskoj Pukovnici. Sve je bilo usklađeno sa komorskim rješenjem datuma 25. svibnja 1803. Važno je također napomenuti da se udruženje ishodaženjem dozvole obvezalo isplatiti odštete zemljoposjednicima. Rudarski sudac u Samoboru izdaje dozvolu 4. siječnja 1805.g., a iste godine podosta važna osoba u cijelom procesu Tadija Rauscher smrtno stradava, što je uzrokovalo veliki udarac na Trgovske rudnike (Lazowski, 1944.).

Jendrassick se vraća 10. lipnja 1805.g kako bi nadopunio svoja opažanja koja je stekao uviđajem iz 1804.g.:

- Napominje kako su radovi odrađeni u zimsko vrijeme mogli biti bolje odrađeni vezano za količinu otkopane rude iz donjeg hodnika.
- Dao je upute vezane za izgradnju rudarskih objekata i cesta, te upute vezane za skladištenje i prebiranje (oplemenjivanje) i dalje nedovoljne rude.
- Smatrao je da je mjesto predodređeno za visoku peć dobro odabrano, jer je udaljena od obale, a tako smanjena mogućnost poplave samog objekta.
- Daje prigovor vezan za prtok vode jer nije osiguran balvanima, kako je to nalagala vodogradnja (njem. Wasserordnungschrottung, vjerojatno iz Austrijskog zakona). Smatra da je potok trebao biti širok devet stopa, a ne pet stopa, te dao stručne upute.
- Visoku peć kao i druge skupe strojeve trebalo je graditi po nacrtu stručnjaka, jer, kako Jendrassick kaže, bilo koja mala greška može ostaviti teške posljedice, a isto je vrijedilo i za kladivo i ostale zgrade. Za podignutu zgradu u Trgovima smatra da neće biti trajna i da je male kvadrature, što bi dodatno moglo otežati poslovanje.
- Poziva da se posebno obrati pažnja na vodene brane iznad kojih teku dva potoka. Morale su biti dobro građene jer bi se u slučaju poplave uništilo polje kao i dovodni kanal k talionici.
- Ima primjedbe u vođenju računa i isplativosti, te je naredio da se unajmljeni stanovi u Petrinji napuste jer u njima nitko ne živi.
- Tesarima je odredio dnevnu isplatu, dok je za rudare ako su bili marljivi naredio mjesečnu plaću od 10 do 12 forinti.
- Rudari koji su se zaposlili u mjesecu listopadu 1804.g za vrijeme pokojnog ravnatelja Rauschera, moraju ostati do jeseni tekuće godine i ne smiju im se izdavati putovnice.

- Nadgledno osoblje, vježbenik, pisar i rudarski nadglednik moraju od jutra do večeri nadgledati rad svojih rudara, uz radno vrijeme od 5 sati ujutro do 7 ili 8 sati uvečer uz 1 i pol satnu pauzu koju se ne smije produživati, te da se sve treba računati po satu.
- Najavio im je izlazak svog punomoćnika te da udruženje pošalje lugara 4. ili 5. srpnja na potoku Glini i u Donju Pernu.

Zapis iz 1806.g navodi da su kod kopa Kosna-Gvozdansko-Trgovi zaposlena 2 činovnika, 4 namještenika i 82 sluge i radnika, dok su zadnja dva tesara koji su radili na podizanju talionice pobjegli (Lazowski, 1944.).

Tršćansko rudarsko društvo također poznato kao "Triester Bergwerkschaft" osim što je dobilo 240 jutara zemlje za rudarske radove, dobilo je i drvo za proizvodnju ugljena, kao i u građevinarske svrhe. Društvo je bilo dužno plaćati zemljarinu, vojne daće, otkup od javnih radova, te se obavezalo u ime regala davati pukovnji desetinu sirovog željeza, te ga prodavati po tržišnoj cijeni. Potpisano je više ugovora, prvog su potpisali von Keller (podpukovnik) i Ritius sa strane pukovnije, a Toma i Josip Fustenberg sa strane društva. Konačna dozvola stigla je 6. prosinca 1804.g., a konačni ugovor je bio potpisan u glini 10. kolovoza 1805.g. od strane natporučnika Kellera, brigadira majora Jagodića od strane pukovnije a od strane društva Fustenberga. Društvo se obvezalo na dobivenom zemljištu izgraditi talionice i kladiva na potocima Žirovcu i Sunji iznad Umetića i na Glini kod Petrove Gore (Lazowski, 1944.).

Prema iskazanoj želji Tršćanskog udruženja, rudarski majstor Jendrassick odlazi u ponovni pregled stanja kvalitete rada i vođenja računa. 4. kolovoza 1806.g stiže u Trgove gdje se gradila visoka peć, a tokom sljedećih nekoliko dana je pregledao je rudarske objekte. Izjavio je da bi peć za taljenje trebala biti osigurana nasipima kako bi se osigurala od poplave, nadalje smatra kako su mjesta za vodene bubnjeve i sabiralište za vodu dobro odabrani. Dao je još neke savjete vezane za rad pilane, te otkopavanja na području Gvozdansko - Kosna. Zatražio je detaljnije istraživanje rude olova u dvama pukotinama, a poslovanje i vođenje računa je ocijenio dobrim (Lazowski, 1944.).

Dvorska komora za novčarstvo i rudarstvo je bila zadovoljna izvještajem u pregledu rada trgovskih rudnika, također su naredili kako visoka peć mora biti dobro osigurana od vlage zračnim otvorima, a temelj mora biti barem 4-5 stopa visok. Tokom 1806.g. u tom rudarskom poduzeću bili su zaposleni: w činovnika, 2 službenika, 20 radnika i sluga. Samo društvo u cijelosti je pripadalo Josipu pl. Fustenbergu koji je sve dionice društva i ostalu imovinu poklonio svome sinu Tomi pl. Fustenbergu 1. siječnja 1807.g (Lazowski, 1944.)

U veljači 1807.g dolazi do velike štete zbog nesretnog događaja poplave, odnosno bujanja potoka. Kanal za vodu bio je u potpunosti uništen, dok je na svu sreću visoka peć ostala neoštećena. Taj događaj ostavlja za posljedicu dva do tri neradna mjeseca , što se vidi iz dopisa poslanog 2. travnja 1807.g. u kojem iz društva napominju da je visoka peć još uvijek vlažna. Nedugo nakon toga u Trgove dolaze novi majstor kladiva Josip Schmiedt i dodavač vode njegov sin, te ložač Franjo Konig (Lazowski, 1944.).

Pokusno taljenje rude iz I. Banske pukovnije odgodilo se do listopada zbog loših uvjeta i nestašice ugljena. Vojno zapovjedništvo je poslalo odredbu 2. ožujka 1808.g u kojoj govori da se ruda iz Trgova mora taliti u Fustenbergovoj talionici. Dani su nalozi da se šalju uzircu u svrhu testiranja i opisane su količina, veličina, masa i oblik uzoraka za testiranje. Dolaze žalbe zbog neplaćanja erarskih daća u iznosu od 60 centi sirovog željeza, te zahtjev da im se pošalje podatak o ukupnoj prodaji željeza, a ne o ukupnoj proizvodnji željeza. Osim te stigla je opomena od Rudarskog sudca u Samoboru koja se odnosila na neplaćeni dug za pristojbe koje nisu plaćene za pet molbi koje su predane 1804.g. u iznosu 1 for. i 30kr. po molbi. Dugovi su rješeni 24. srpnja 1808.g. Vojno zapovjedništvo je vadilo rudu o svom trošku i slalo ju na taljenje u Fustenbergove talionice. Zapisano je da je 7. travnja 1807.g. prema nalogu Banske generalkomande punomoćnik trgovačkog društva Toma pl. Fustenberg dostavio zapovjedništvu I. Banske pukovnije 2 škrinje sa 400 funti željeznih ploča i 84 funte sirovog željeza, koji su poslani na ispitivanje u Reichenau. Dvorska komora za novčarstvo i rudarstvo šalje dopis Rudarskom sucu u Samoboru da se sa sirovim željezom i pločama koje su napravljene u Trgovima ne može napraviti pouzdano ispitivanje jer radnicima u Trgovima nedostaje vještine i znanja. S obzirom na manjak vještine i znanja odlučeno je da će se dovesti ljevački pomoćnik Dominik Kugler. Uspješno je očuvan izvještaj Fustenberga iz kraja 1808. godine o troškovima uređenja trgovskih rudnika od Tršćanskog rudarskog udruženja. Ukupno je od travnja 1795.g do prosinca 1808.g utrošeno 175478 for. 58 kr. što je u ono vrijeme bila ogromna svota (Lazowski, 1944.).

Fustenberg u svom izvještaju govori o Turskim napadima na Cetin i okolna velika sela koja su sva zapaljena, govori da su otjerali svu stoku toga kraja, kako se Drežnik još brani i da se čuje pucanje topova, što je izazvalo strah kod lokalnog stanovništva je te teško dobiti ljude za rad. Također napominje kako su dva nova majstora prizvela kvalitetno željezo ali da je potražnja velika te da nemaju istog na zalihama, smatra da je Krajini potrebno više kladiva i mira. Prema zapisu Rudarskog sudca u Samoboru od 1806.g do 1808. u Trgovima se nije proizvodilo ništa željeza (Lazowski, 1944.).

U rujnu 1809. godine nesretnim događajem, najvjerojatnije nespretnim držanjem kubure pri punjenju, preminuo je Josip Fustenberg, a rudokopi su naslijedili njegova djeca Toma i Katarina. Oni su odlučili 6. srpnja 1810. potpisati ugovor o zajedničkom nastavku rada i jednakoj prodjeli profita, a po ugovoru je ravnatelj rudnika bio Franjo pl. Scheuchenstull (Lazowski, 1944.).

Austrija je morala ustupiti francuskom caru Napoleonu sve hrvatske krajeve do Save Bečkim mirom 4. listopada 1809.g, koje su zaposjeli Francuzi probivši se kroz Liku. Izručenje se trebalo dogoditi 1. prosinca, a francuzi su 28. studenog zaposjeli karlovački kraj, a nekoliko dana ranije Bansku krajinu s Fustenbergovim rudnicima u Trgovima. Čvrstih se dokaz o načinu i količini rada u Trgovskim rudnicima za vrijeme francuske okupacije od 1809.g do kolovoza 1813.g nažalost ne znaju. Nisu se održavali rudnici i ostali su zapušteni što je najveća šteta za vlasnika, to se zaključilo usporedno sa Samoborskim bakrokopima (Lazowski, 1944.).

Austrijska vojska uspješno preuzima hrvatske krajeve u ljeto 1813.g, a već 22. listopada iste godine rudarski meštar već ranije spomenuti Jendrassick dobio je zaduženje od generala Gyurkovića za nadzor na rudnicima oslobođene Hrvatske i Primorja, pa je i Fustenberg pozvan da podnese izvještaj o radu rudnika i visoke peći za vrijeme okupacije. Na što je Fustenberg odgovorio kako su narod i rudari sretni što su se vratili pod Austrijsku upravu, jer su pod Francuskom vojnom upravom bili izvrgnuti skupoći i raznim iznudama. Naveo je kako su i rudnik i ralionice i čekić unazađeni pod francuzima, te da sada u rudnicima rade samo 4 rudara, a da visoka peć neće biti funkcionalna lipnja 1814.godine. Veliko kladivo kao i kladivo za pružanje rade, na velikom su kladivu jedan majstor i četiri radnika, dok su na kladivu za pružanje jedan majstor i još jedan radnik. Osim njih u Trgovima su se još nalazili talioc, kovači za čavle, rudarski kovač, drvenari i ugljenari. Također u izvještaju stoji napomena da se Rudarski supstitucijski sud u Varaždinu umješa u posredništvo između društva i II. Banske Pukovnije koja je povisila cijenu ugljenu, da se cijena izbalansira sa onom cijenom koja je određena ugovorom iz 1805.g. (Lazowski, 1944.).

Francuska okupacija dovela je trgovski rudnik zamalo na rub propasti, zajedno sa svojim vlasnikom Tomom pl. Fustenbergom, koji se 25. kolovoza 1814.g obratio se Rudarskom supstitucijskom sudu u Varaždinu sa željom da proda rudnike ili da njihovu vrijednost dobije u srečkama po uzoru na Novu Bisticu u Češkoj. Prodaju rudnika oglasio je u "Gratzer Zeitung" u Grazu i zamolio se Rudarski supstitucijski sud u Varaždinu da mu se dozvoli prodaja željeza u Hrvatskoj. Oba njegova zahtjeva su priopćena Dvorskoj komori za novčarstvo i rudarstvo, te u odgovoru stoji kako nema zapreka da željezo prodaje u Štajerskoj

prema uredbi između Ugarske i Štajerske. Rudarski supstitucijski sud u Varaždinu mu je preporučio da je za njega najbolje da rudnike proda, ali Fustenberg nije bio za tu opciju zbog predugog čekanja, pa se ipak odlučio rudnike izigrati na srećke. Nadalje se Rudarski supstitucijski sud u Varaždinu obraća Ilirskom guberniju putem molbe 20. ožujka 1815.g da se dozvole troškovi pregleda trgovskog rudokopa jer ga vlasnik planira izigrati na srećke (Lazowski, 1944.).

Fustenbergov izvještaj s datumom 20. siječnja 1815.g govori da su u rudnicima radili:

1 činovnik, 2 nadglednika rudara, 4 rudara, majstor talioca, 2 majstora kladiva, 3 majstora ugljenara, 5 ugljenara, 2 majstora drvvara i 9 drvvara. Domaćih radnika je bilo 5 ostali su uglavnom iz Kranjske.

U samom izvještaju s datumom 8. lipnja 1816.g. Fustenberg navodi da je od 1807.g. do 1815.g. proizvedeno za potrebe rudnika 532.861 centi sirovog željeza, a od toga je za prodaju bilo 18.642 centi. U velikom kladivu izrađeno je od 1807.g. do 1815.g. samo 325,4 centa sirovog željeza, te da se za vrijeme francuske okupacije ništa nije proizvodilo. Ploča je proizvedeno 4.822,97 centi i nešto drugih vrsta željeza. Također važno je napomenuti podatke o proizvodnji visokih peći. U ožujku 1807.g. istaljeno je 260,25 centi sirovog željeza, u veljači 1808.g. 840 centi, u listopadu 1809.g. 188,36 centi sirovog željeza i 1000 centi ploča, dok je u prosincu 1810.g. 194 centa sirovog željeza, 1300 centi ploča i 97 centi lijevanog željeza. U travnju 1813.g. istaljeno je 104 centa sirovog željeza i 1405 centi ploča, a tokom 1814.g. nije bilo proizvodnje, nadalje navodi kako je u prosincu 1815.g istaljeno 72,36 centi sirovog željeza, 1216,62 centa ploča i 14 centi lijevanog željeza. Osim izvještaja o proizvodnji Fustenberg predaje izvještaj i samih troškova, iz kojih se može isčitati da se od 1811.g. isplativost rudnika kreće silaznom putanjom, a da su troškovi pali na četvrtinu troškova iz 1810.g. što je direktni pokazatelj pada proizvodnje (Lazowski, 1944.).

Poteškoće u radu rudnika odražavaju se na način da je nastao veliki zaostatak u plaćanju regalne daće, pa je bilo potrebno obaviti nekakvu vrstu ponovnog uređenja istih. Od siječnja 1817.g. Fustenbergov rudnik je pripao pod upravu Vrhovnog ureda i rudarskog suda u Celovcu, pa je 10. svibnja 1817.g. u tadašnji očevidnik unesen je rudnik Tome i Katarine Fustenberg udane con Hochkoffler. U svom prvom izvještaju prema novo dodijeljenom uredu sa datumom 21. travnja 1817.g. Fustenberg opisuje geografski smještaj i položaj svojih rudnika, govori kako je rudarsko naselje već selo u kojem su naseljeni kranjski i njemački tvornički radnici, te da se rudnik sastoji od pet jama od kojih je jedna u Gvozdanskoj gori a ostale četiri se nalaze u Kosni.

Naime, tvornica je izgrađena na vodeni pogon, a na potoku Žirovcu je podignuta brana, te voda pokreće i mijehove. Visoka peć je visoka 29 stopaa potpiruje se mijehom od šest bubnjeva. Tvornica ima skladište za sirovo željezo, veliku sušaru za ugljen, ‘valaš’ kladivo sa tri ognjišta, pilanu i mlin, kovačnica, kolarnica, nekoliko skladišta, četiri zgrade sa stanovima za radnike, stan za činovnika i upravitelja, te niz pomoćnih zgrada. U Kosni - Gvozdanskom izrađivali su se čavli i kose, tave i sidra, iz čega se može zaključiti da se radi o jednom metalurškom i metaloprerađivačkom poduzeću sa raznovrsnom ponudom artikala sačinjenih od željeza te površinskih kopova u ranoj fazi eksploatacije (Lazowski, 1944.).

Tokom 1821.g. zavladao je u Trgovima teška i neizdrživa situacija, jer je ponestalo discipline i motivacije kod rudara. 30. srpnja iste godine Fustenberg šalje pismo Rudarski supstitucijski sud u Ljubljani kako dolazi do konflikata između pojedinih rudara, da bježe od rada, da nisu poslušni, da dolazi do krađe, te da se događaju i ubojstva. Sve to je uzrokovalo smanjenje broja rudara, a rudare se moralo strogo kažnjavati zatvorom i do 25 batina. Fustenberg je molio za pomoć, kako bi se spriječili daljnji incidenti i zločini između rudara. Na što je dobio vrlo kratak odgovor 31. listopada koji je glasio: ‘neka se rudari kažnjavaju’. Tokom 1824.g. i 1825.g. erarske daće bile su poprilično slabe iz čega se dalo zaključiti da ni proizvodnja nije mogla biti pozamašna, a 1826.g proizvedeno je sam 79.5 centi sirovog željeza, dok je trošak iznosio 2 forinti 30 krajcara po centu (Lazowski, 1944.).

4. lipnja 1828.g Fustenberg je poslao izvještaj u kojem su opisani rudnici, odnosno njihova duljina i smjer pružanja. Dražba se raspisuje 16. studenog 1829.g a odnosila se na 6 jama željezne rude, kuće za rudare, visoku peć, sva kladiva, veliku kuću za upravitelja, pivnicu i žitnicu, pilanu, veliki štagalj, te pravo korištenja erarskih šuma koje su se prostirale na nekoliko tisuća jutara zemlje. No međutim iako je dražba bila oglašena na nekoliko mjesta poput celovečkim i gradačkim novinama kupac za sve navedene građevine i ostali inventar nije se pronašao tokom te dražbe. Iako je dražba bila neuspješna, svega nekoliko mjeseci kasnije u Trgove dolazi 30. prosinca 1829.g. Jakob Jakl, otprije poznat kao vlasnik rudnika cinka u Koruškoj. Jakl se odlučuje za kupnju rudnika i popratnog inventara, te potpisuje ugovor sa Fustenbergom 11. siječnja 1830.g. uz ugovorenu otkupnu cijenu od 8800 for, a za upravitelja rudnicima postavljen je Aleksandar Pirker, 10. travnja iste godine odnosno na datum preuzimanja rudnika (Lazowski, 1944.).

Sam Jakl nije predugo bio vlasnik rudnika, jer kako se može zaključiti iz ugovora sa datumom 24. rujna 1832.g sklopljenim u Celovcu, rudnici postaju vlasništvo Đure Plenker, uz uvjet da se pridržava obveza preuzetih ugovorom iz 1830.g. što su ga Jakl i Fustenberg potpisali. Nadalje Plenker dovodi svog poslovnog partnera Antuna Jäger, te ga prijavljuje

kao ravnopravnog dioničara novog društva nazvanog ‘‘Plenker i Jäger’’. Za upravitelja rudnicima postavljaju Sebastiana Meiszlingera, koji ih je nedugo nakon toga napustio te pobjegao u Ugarsku. Nadalje tokom 1832. i 1833.g. skoro da se nije ništa niti radilo u Trgovskim rudnicima, iz izvještaja se saznaje da rudnici nisu rentabilni, a da je erarski dug rastao. Na mjesto upravitelja umjesto Meiszlingera postavljen je Antun Floriančić, koji je prisegu dao 22. veljače 1834.g. (Lazowski, 1944.).

Pri kraju svibnja iste godine rudnike pogađaju poprilične nezgode, došlo je do odrona brda povrh zgrade visoke peći, koja je oštećena u nesretnom događaju. Šteta je iznosila 1500 forinti. Sama 1834.g. bila je poprilično loša za udruženje i njihovo poslovanje u trgovskim rudnicima. Iako vrlo slabe 1832.-1833.g. bile su znatno jače po proizvodnji u odnosu na 1834.g. u kojoj je proizvedeno samo 37.7 centi sirovog željeza, rude nije izvađeno ništa, a na kraju godine udruženje ima zaposlenih 20 radnika i jednog činovnika u Trgovima, čiji je broj rastao do 40 krajem 1835.g. (Lazowski, 1944.).

Do povećanja proizvodnje dolazi tek 1835.g. kada Floriančić uspijeva proizvesti 1575,89 centi sirovog željeza, što je omogućilo plaćanje erarskog duga, dok je broj zaposlenika porastao na 253 radnika, 3 nadglednika i 3 činovnika. Nažalost 2. rujna 1836.g. umire Floriančić, a na njegovo je mjesto 15. rujna postavljen Likarion Mayr, koji se kako Lazowski navodi nije baš dobro snašao u obnašanju funkcije, vadilo se vrlo malo rude, taljenje su obavljali rudari, a nestašica vode uzrokovala je nemogućnost veće proizvodnje. Godina 1837. zaključila se sa 690,55 centi sirovog željeza, uvjeti su bili prilično loši, a nestašica vode je i dalje otežavala poslovanje. Nadalje 1838.g također nije bila previše plodonosna, proizvelo se svega 229.8 centi sirovog željeza, što je utjecalo na Plenkeru koji u studenom prodao svoj udio u udruženju Josipu Steinaueru, nakon rješavanja papirologije i prijenosa vlasništva, Steinauer sa Jägerom u posljednjem kvartalu 1838.g. uspijeva proizvesti 714.6 centi sirovog željeza, za razliku od trećeg kvartala u kojem nije ništa proizvedeno.

Tokom 1839.g. proizvedeno je 2600 centi sirovog željeza s tim da u trećem kvartalu nije ništa proizvedeno najvjerojatnije zbog presušivanja potoka, a na početku 1840.g zabilježeno je 60 zaposlenih. Podatka o proizvodnji iz 1840.g nažalost nisu zapisani, a za 1841.g. se zna da od prvog do trećeg kvartala nije bilo proizvodnje, a erarski dug je stajao nepodmiren u iznosu od 420 for. Između Jägera i Steinauera dolazi do određenih nesulgasica vezanih za novac koji je Steinauer uložio u obnovu rudnika do kraja 1841. u iznosu od 28039 for. 21.5 kr., a prema ugovoru Jäger je morao snositi pola troška. Jäger je preminuo tokom 1841.g. a svoje vlasništvo je prepustio nasljednicima Gustavu i Kleliji Jäger, koji su se odrekli nasljedstva jer je bilo opterećeno dugovima. Rudarski supstitucijski sud u Radoboju poziva

da se dugovanje prema bečkoj tvrtci Frauer & Comp, jer će ga se u suprotnom ovršiti, a Steinauer je izračunavši ulog, prihode od proizvodnje željeza potraživao od Jägerovih 10686 for., a to je ujedno bio iznos za koji su Jägerovi prodali Steinaueru polovinu rudnika odnosno udjela u udruženju (Lazowski, 1944.).

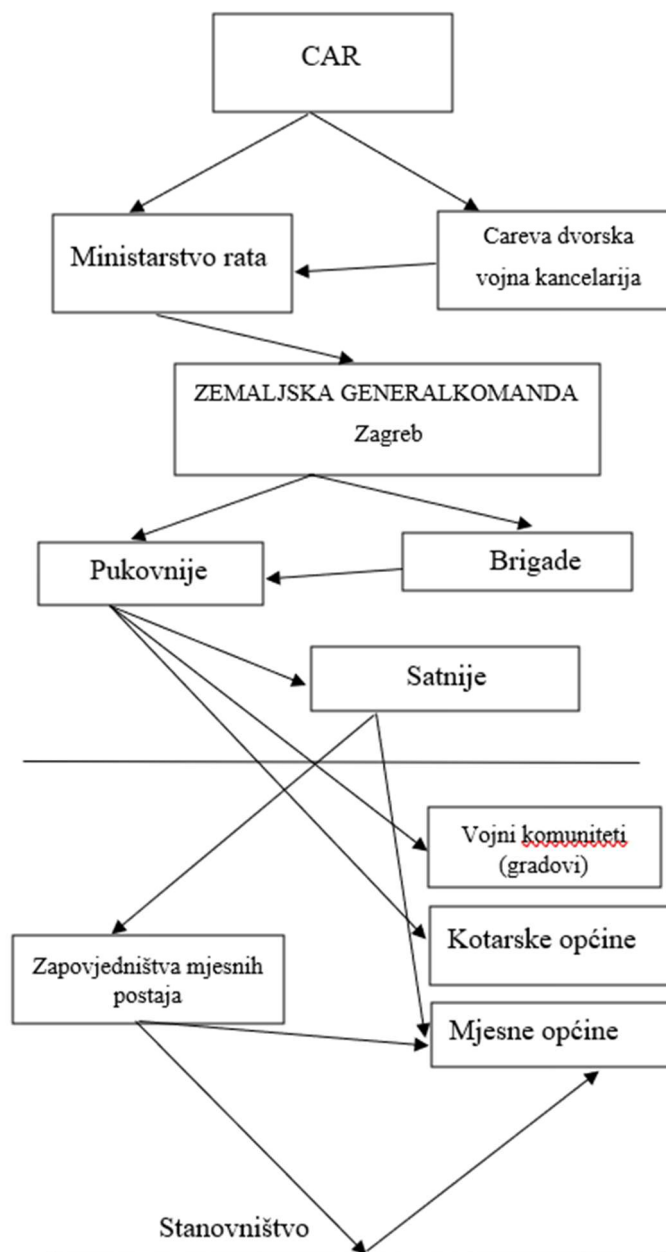
Godine 1842. Steinauer u potpunosti preuzima Trgovske rudnike te vrši istraživanja do 1848.g. lokaliteta na području II. Banske Pukovnije koje je htio pripojiti trenutnim rudnicima i tako proširiti poslovanje na nove kopove. Tu se spominju lokacije Jokino Letište sa Josipovim i Marijinim rudnikom, Jokin potok sa rudnikom Vincent, Donja Kosna sa rudnikom Glucksbau i Stefanovim i Barbarinim rudnikom, Gornja Kosna sa Antunovim, Terezijinim i Ferdinandovim rudnikom, Turski potok kod Grmušana sa Jurjevim rudnikom, Potok Likarevac kod Grmušana sa Aninim rudnikom, te Likarevac sa Francuskim rudnikom. Ovaj popis bio je upotpunjavan sve to 15. ožujka 1858.g kada je upravitelj Aleksandar Mulley postupio prema odredbi Ministarstva financija koja datira 7. siječnja 1856.g. kojim rudarski zakon iz 1854.g. obuhvaća i područje Vojne krajine (Lazowski, 1944.).

S obzirom na Steinauerove poteze koji su u ono vrijeme pokazali ambiciju i inicijativu, broj ljudi koji su živjeli u rudarskom naselju Trgovima porastao je do 1843.g. na 111, što je također utjecalo i na priljev stručnjaka iz samoborskih, kranjskih, koruških i štajerskih rudnika. Kolonizacija rudara nije se pretjerano svidjela pukovnji, koja je konstantno nametala različite daće i poreze, od poreza na meso, do ubiranja 20 for godišnje po glavi za javne radove uz opravdanje kako i erar plaća određena davanja za svoje rudare. Situacija između Steinauera i Carskog rudarskog ispitivačkog povjerenstva bila je sve napetija.

Naime kop pod imenom Jokin potok za kojeg je Steinauer dobio dozvolu još 1842.g rudarsko ispitivačko povjerenstvo je zaposjelo na silu, a rudari iz tog mjesta istjerani, što je uzrokovalo popriličnu štetu za Steinerovo udruženje jer se na tom mjestu nalazilo ležište željezne rude, te mu nisu izdali potrebne dozvole za rad na druga dva kopa. Osim toga dolazilo je do problema i zbog sudskih nesporazuma u kojima je rujevačka satnija stavljala rudare pod svoje zakone, iako su rudari imali svoje vlastite. 1846.g. došlo je do velikog požara u skladištu ugljena, čija je sveukupna šteta iznosila 15458 for., nakon čega je zatraženim i odobren oprost od erarskih daća za dva mjeseca nakon iskaza štete. 1845.g. za upravitelja trgovskih rudnika postavljen je Schonbuchner, a 1847.g u Trgovima je ostalo samo 15 rudar, uglavnom Slovenskog porijekla, te nekoliko Hrvata. Dug prema eraru iznosio je 454 for. 11 kr., a u drugom kvartalu proizvedeno je 4541.80 centi sirovog željeza, tijekom druge polovice 1847.g. puno rudara je napustilo rudnike.

U prvom kvartalu sljedeće godine proizvedeno je 3494 centa sirovog željeza. Ponašanje vojnih vlasti doimalo se kao sustavno uništavanje Trgovskih rudnika, a pritisak se vršio sve do donošenja novog rudarskog zakona 1854. godine koji se odnosio i na područje Vojne krajine. U trgovima tokom 1849. godine proizvelo se 3621 centi, proizvodnja se sljedeće tri godine nije povećavala, a tokom 1853.-1854.g. proizvedeno je 6787 centi sirovog željeza u iznosu od 10180 forinti, radilo se uglavnom sezonski ako su uvjeti omogućavali rad dok je ostalo svega desetak radnika, a svi strani radnici su napustili rudnike. Željezo se otpremalo u Savom do Graduše, od Graduše do Zidanog mosta također savom pa vlakom do Celja, gdje se nalazila valjaonica. Prema izvještaju upravitelja Mulleya iz 1853.g. troškovi prijevoza bili su vrlo bliski cijeni samog centa sirovog željeza, što nije bio pokazatelj pretjerane isplativosti.

Tokom 1855.g u Trgovima se nalazila visoka peć visine 32 stope, ali je bila u funkciji samo 14 dana, s obzirom na svoju istrošenost i dotrajalost kroz 50 godina rada. Izvađeno je 20305 centi rude a sadržavala je 40% željeza u vrijednosti od 17560 forint, te je bilo zaposleno sveukupno 56 ljudi. Godine 1856. proizvedeno je u Trgovima 19425 centi sirovog željeza, a erarsko davanje je iznosilo 5%, te godine trajalo je istraživanje mineralnih sirovina na području rujevačke i dvorske satnije II. Banske pukovnije a vodilo ga je Rudarsko ispitivačko povjerenstvo u Trgovima. Prerade željeza nije bilo jer je došlo do izgradnje nove visoke peći na parni pogon i rušenja stare, što će uvelike poboljšati poslovanje. Iste godine dogovorena je dozvola iskorištavanja drvene mase iz pukovnijskih šuma, te snabdijevanjem ugljena po ugovorom određenoj cijeni a primatelj uplate je erar Banske krajine (Lazowski, 1944.).

Slika 2-3. Organizacija hrvatsko – slavonske Vojne Krajine 1850.g (VALENTIĆ,1987)

S obzirom na popriličnu zamršenost strukture vlasti u Vojnoj Krajini sredinom 19. stoljeća slika 2-3 može poslužiti kao pojašnjenje poprilično komplicirane organizacije vlasti u Krajini. Zapovjedništvo Druge Banske pukovnije zahtijevalo je od Steinauera da redovno plaća određenu pristojbu za drvo te da prerađuje otkopanu rudu i prodaje željezo na licu mjesta, jer im nije bilo u interesu da se željezo izvozi. Na snagu dolazi zakon koji statistiku u rudarstvu smatra obveznom. S obzirom na izgradnju nove visoke peći početkom 1857-1858.g. nije se ništa proizvodilo, Steinauer je držao 45 kopova iz kojih su se vadili olovo, bakar i srebro, te 24 kopa iz kojih se vadilo željezo. Zapošljavao je 277 ljudi u rudnicima, a

eksploatiralo se 27659 centi rude od koje se dobilo 6185 centi sirovog željeza koje je proizvelo 64 radnika. Pogon je bio sastavljen od dvije polu peći i dvije male peći, a troškovi rudnika iznosili su preko 50 tisuća forinti. Izgradila se nova talionica za bakar sa jednim strojem i 11 stambenih i drugih objekata. Nova visoka peć puštena je u pogon 31.listopada 1857.g., te se vrijeme rada u godini produžilo na sedam mjeseci, ali veliki problem i dalje je bilo kladivo koje je zbog vodostaja moglo raditi samo četiri mjeseca u godini. 26. i 27. svibnja 1858.g. došlo je do velike poplave, koja je učinila štetu u iznosu od 38627 for. i 49 kr., stambene su zgrade ostale netaknute.

Rudnici su imali 11 dozvola za eksploataciju, te su sve lokacije bile u neposrednoj blizini talionice, osim one u Gvozdanskom koja je bila malo dalje. Ruda se nalazila u slojevima različitih debljina i različitih sadržaja željeza. Pri taljenju rudi se dodavalo 25% vapna, unutar vremenskog perioda od 24 sata istaljeno je 270 centi rude, te potrošeno 120 mjera(Fass) ugljena,a proizvelo se 100 centi sirovog željeza. Željezo se i dalje vozilo do Save, gdje se tovari na brod koji ga je prevezio do Zidanog Mosta, potom je prevezeno željeznicom do Štora kod Celja, jer prijevoz do Steinauerovih talionica u Oplonitzu i Weitensteinu nije bio isplativ.

Nadalje mjehovi su i dalje bili pogonjeni hidroenergijom, a Steinauer je imao u planu unaprijediti proizvodnju stavljajući mjehove na parni pogon. Bilo je predviđeno kako će Trgovske rudnike zadesiti povećanje prometa poslovanja povodom izgradnje pruge južne željeznice koja se prostirala od Zidanog Mosta do Siska, što bi uvelike smanjilo troškove prijevoza. Nekolicina sirovog željeza transportirana je u Štore i u ljevaonice u Grazu, dok su se određeni proizvodi kladiva mogli pronaći na prodaju kod trgovaca u Petrinji, Glini, Kostajnici i Jasenovcu. (Lazowski, 1944.)

Pravo na eksploataciju željeza u Baniji pripadalo je državnom eraru, a kako je donesena odluka da rudnici ne budu državno vlasništvo, nego da se najavi njihova prodaja. Zanimanje za kopove pokazuje vlasnik rudnika i željezara u Kranjskoj i Gorici Karlo Kanitz inače bečki veletrgovac. Svoj interes pokazao je Hrvatsko slavonskoj vladi u Zagrebu, međutim to nije bilo moguće zbog zakona iz Maksimilijanovog reda iz 1573. u kojem stoji da Židovi ne smiju posjedovati rudnike, ali da postoji mogućnost jer postoje Židovi koji su posjedovali druge nekretnine u Hrvatskoj. Ipak Kanitz pravnu sposobnost za posjedovanje rudnika putem kraljevskog rješenja 1856.g.

Prodaja Trgovskih rudnika bila je tema mnogih rasprava, dok se u konačnici nije raspisala dražba s datumom 13. ožujka 1856.g., nije poznato je li Kanitz pristupio dražbi s obzirom da u to vrijeme nije još ishodovao dozvolu. Na dražbi prodavale navedene rudarske najave,

odnosno rudnici u kojima su se nalazila ležišta rude željeza (35 mjera), rudom srebra (20 mjera), te s rudom koja sadrži olovo, bakar i srebro (20 mjera). Osim toga prodavali su se izvori na potoku Žirovcu, ali bez rudarskog dijela koji je pripadao udruženju kod Trgova, te na potocima Majdan-Kosna, Ljubina. Rezerve mineralnih sirovina bile su procijenjene na 316 tisuća centi rude bakra, 22 tisuće centi rude bakrenog mela, što bi u konačnici nakon oplemenjivanja iznosilo 23 tisuće centa bakra. Inventar je procijenjen na 5890 forinti, razno oruđe na 2000-3000 forinti. Jamčevina je iznosila 16000 forinti, a cijena rudnika iznosila je 160 tisuća forinti. Bečki veletrgovac Desire Gilain kupio je rudnike zajedno sa uhodanim poslovanjem, a uvjeti su bili da mora na licu mjesta taliti otkopanu rudu, te proizvoditi željezo koje mora dati pustiti na lokalno tržište kako bi zadovoljio njegove potrebe, te se strogo držati obveza glede krajiških šuma koje će njegovo poduzeće koristiti. Gilain je osnovao u Bešlincu dioničko društvo "Trgovski rudnici i talionica" sa sjedištem u Beču, a u čijem se upravnom odboru nalazio ranije spomenuti Kanitz, dr. Heinrich Kern, Ignjat Mautner, te predsjednik društva grof Brede. Gilainovo društvo bilo je poprilično zaštićeno od strane Hrvatsko-slavonske vlade s obzirom na ogromni potencijal ovog poduzeća koje je tokom 1858.g. imalo promet od čak milijun i 50 tisuća forinti, dok su dionice na bečkoj burzi poprilično dobro stajale.

U čitavoj Austriji ovo poduzeće držalo je podosta visoko mjesto na ljestvici, a za 1858.g. predviđala se eksploatacija 60000 centi rude, koja bi se bez uključivanja troškova prijevoza naplaćivala 12 krajcara po centu. S obzirom na pozamašan broj samostalnih rudnika i povećane troškove uređenja rudnika, pripremnih i istražnih radova koji su se vršili na 33 različite samostalne lokacije, kako bi ukazala pomoć država ih je do polovine 1862.g. lišila plaćanja erarskih poreza. Nadalje za 1858.g. zna se da je izvađeno 15966 centi bakrene rude koja je vrijedila 31932 forinti, te 15784 centa željezne rude u vrijednosti 1104 forinte i 68 krajcara. U datom trenutku udruženje je bilo u posjedu eksploatacijskih polja a neke od njih su : Alois, Kamenski potok, Stari Rujevac, Ruda glavica, jarak Tomašići, Debretin, Šestina glavica, Gornja Kosna, Gvozdansko (Lazowski, 1944.).

Izvjestaj s datumom 31.listopada rudnik zapošljava tristotinjak ljudi, a poslovođe su bili: barun Antun vo Leitner, Aleksandar Schonbuchner, Anton Horner von Roithberg kao rudarski mjernik i nekoliko drugih činovnika. Koncesija izdana udruženju obuhvaćala je 45525 hvati na više lokacija. Organizacija je bila poprilično razvijena, a imali su i dobro uređenu Bratinsku blagajnu na koju su rudari dnevno uplaćivali dva krajcara. Dobivala se potpora koja godišnje nije smjela iznositi više od 20 forinti, 10 forinti za udovice i 5 za siročad. Rudari su imali pravo na polovicu plaće u slučaju bolesti u trajanju od 6. mjeseci.

Nadalje u slučaju nesposobnosti unutar deset godina službe dobivali su otpremnine, a u slučaju nesposobnosti nakon deset godina službe ostvaruje se pravo na mirovinu, a ona je mogla biti u iznosu čitave plaće, ukoliko je rudar imao iza sebe 35 godina radnog staža (Lazowski, 1944.).

Iako je geolog Hauer 1870.g istraživao rudna ležišta na području Banovine, te došao do zaključka da se na nekim mjestima nalaze slojevi rude i do 12 metara debljine, smatralo se da za zamišljenu eksploataciju nije bilo preduvjeta, a rudnici su se pokazali nerentabilnima kako rudnici bakra tako i željeza. Prema podacima iz 1870.g rad rudnika bakra u Gradskom Potoku je zaustavljen iz razloga što se cijena bakra prepolovila na europskom tržištu (M.Kolar Dimitrijević,1991.).

Drugi rudnik , kojeg je podiglo dioničko društvo 1855.g. također je u stanju mirovanja, te više puta mijenja vlasnike, dok prema uloženom kapitalu i tržišnoj potražnji pokazao je neravnomjernu proizvodnju. Anglo-njemačka banka iz Hamburga preuzima sedamdesetih godina ovaj rudnik, te ga napušta 1878.g., a novi vlasnik Gustav vitez Schlesinger ga prodaje već 12 mjeseci kasnije Vjekoslavu Frohmu (F. Vrbanić,1883.g.).

S obzirom na promjene zakona, statistika postaje obavezni dio rudarske struke, a za period od 1874. do 1881.g. postoje odlični statistički podaci koje je izradio Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu. Kako Vrbanić objavljuje godišnja količina eksploatiranog materijala na razini civilne Hrvatske i na području bivše hrvatsko-slavonske krajine u prosjeku je iznosila 43140 centi, a ukupno se eksploatacijom željezne rude bavilo pet različitih poduzeća. Najmanje se eksploatiralo 1876.g kada je Anglo-njemačka banka napustila eksploataciju, a nakon 1876.g produkcija ima konstantni rast, a 1881.g je zabilježen rast od 172% u odnosu na 1874.g. Samo iz Bešlinca se izvezlo od 1874. do 1881.g. 41% cjelokupne željezne rude u Hrvatskoj, a to se poduzeće pokazalo kao puno značajnije u odnosu na rudnike Steinauerovih nasljednika u Trgovima (F. Vrbanić,1883.g.).

Kako bi se banijska ruda učinila konkurentnijom na europskom tržištu, morala se sniziti zarada i pojačati količine posla, a pri tome je rudnik u Trgovima mogao bolje plaćati radnike, jer se orijentirao na bakrenu rudu umjesto željezne. Na području čitave Hrvatske proizvelo se u razdoblju od 1874.g. do 1881.g. 17225 tona lijevanog i sirovog željeza, od čega je 52,74% proizvedeno u Topuskom, 34,08% u Bešlincu i 13,17% u Trgovima. Bešlinac je držao najviše zaposlenika, što se uvelike odrazilo i na porast broja stanovnika i standard šireg područja. Svakako produkcija željeza je bila poprilično mala u odnosu na ostale zemlje Monarhije koje su proizvodile i do 20 puta veće količine. Najpovoljnija godina bila je 1880.g. prema statistici iz 1883.g., ali su visoke peći u Bešlincu i Trgovima bile slabo

iskorištene, Vrbanić također ukazuje da je produkcija željeza stacionirana u Koruškoj, a ne na području Banije. Plaća za ljevača bila je 728 forinti, dok je rudar zarađivao samo 171 forintu godišnje, uzevši u obzir da su 5.8% radnika u banijskim rudnicima činile žene i djeca (F. Vrbanić, 1883.g.).

Rudarska statistika uspješno je sačuvala niz podataka vezanih za rudarske pomoćnice, koje su zapravo preimenovane bratinske blagajne. Uplate rudara u bratinsku blagajnu, odnosno rudarsku pomoćnicu porasle su na 4 novčića u odnosu na prijašnje. Institucija rudarska pomoćnica kao uvelike je pomogla shvaćanju radnika da shvaćanje koliko prednosti udruživanje (preteča sindikata) radnika stvara u odnosu na individualnu borbu. Rudari su imali pravo na pomoć liječnika, plaćeno bolovanje u trajanju do 26 tjedana, na pozajmice te pomoći u slučaju smrti, te određena primanja u slučaju nezaposlenosti. Rudarska pomoćnica u Bešlincu bila je nekoliko puta jača od one u Trgovima, a razlika je bila sukladna broju zaposlenih. Bešlinačka pomoćnica je 1874.g. imala u blagajni 17300 forinti, dok je ona u Trgovima imala samo 2267 forinti. Kako bi se velike isplate pomoći mogle realizirati, glavnica je bila uložena uz visoke kamate, a dio sredstava isplaćivale su i uprave rudnika koje su uglavnom upravljale financijskim sredstvima rudarskih pomoćnica. Najuspješnija u davanju pomoći bila je Bešlinačka pomoćnica koja je udovicama isplaćivala više nego Topusko i Trgovi zajedno, dok je za sirote isplaćivala dupli iznos u odnosu na druge pomoćnice. U prosjeku godišnja pomoć u Bešlincu za vremensko razdoblje od 1874. do 1881.g. iznosila je 898 forinti, a u Trgovima 297 forinti (F. Vrbanić, 1883.g.).

Eksploatacija se nastavila odvijati na području Trgovske gore i tokom prvog svjetskog rata, ali se nije povećavala, ponajviše iz razloga nepovezanosti sa željeznicom. Podaci Trgovinsko-obrtničke komore u Zagrebu iz 1887. govore kako je u poduzeću A. Frohma radilo 78 radnika, od kojih je 30 radilo u Bešlincu, 20 u Trgovima, 8 u Ljibini, 6 u Gvozdanskom, 4 u Kosni, 2 u Majdanu, također 2 u Rujevcu, te potom otvaranja novih kopova još 8 zaposlenih (Statističko izvješće TOK, 1887.g.).

2.5. XX. Stoljeće

Rudnici su nastavili s radom, najvjerojatnije iz jednog razloga, a to je povoljna kvaliteta same rude. 1897.g. ing. Teodor Zloch obavio je istražne radove i procjenu rezervi rude željeza u Trgovskoj gori, naveo je 112 eksploatacijskih polja, tri površinska kopa sa ukupnom površinom 5,162.000 m² te količinom od 410.475 tona, te bakrenu i olovnu rudu utvrdio je na 36 mjesta i jednom površinskom kopu ukupne površine 64.000m². Sve okolnosti upućuju na to da je ova procjena bila razlog preuzimanja rudnika od strane

belgijskog društva sa sjedištem u Bruxellesu "Societe anonyme des hauts fourneaux, mines et forets en Croatie - Trgovi - Bešlinac", unatoč emigraciji rudara za boljim životom u industrijskim regijama Westfalije. Uloživši kapital u iznosu od 2.500.000 franaka, izgradili su novu visoku peć, te obnovili eksploataciju bakra.

Tokom 1906. godine proizvedeno je 546 tona bakra, 1907.g. 743 tone, 1908.g. 2740 tona, 1909.g. 2088 tona, 1910.g. 4237 tona, 1912.g. 230 tona, te 1913.g. do listopada 277 tona. Proizvodnja bakra nije se nastavila zbog spora sa šumskim državnim erarom, koji je polagao pravo na navedene površine, jer im je odgovaralo izvoziti drvo rudarskoj proizvodnji (Lakatoš, J. 1931.).

Geolog Karlo Reuter 1910.g dao je mišljenje u kojem je naveo da smatra kako se u Trgovskoj gori nalazi 2.200.000 tona željezne rude i to na mjestu sa druge strane Une, nadomak rudnika u Ljubiji što je bilo ključno za rad visoke peći u Bešlincu , te da je poduzeće stavljeno pod austro-ugarsku vlast. Otprema rude sve je teža zbog pomorske blokade rude do Hamburga. 1917.g je zbog izvoza drveta zahtijevanog od strane sisačke Tvornice tanina, te transporta rude iz Bešlinca i Ljubije kraj Prijedora izgrađena šumska pruga Bosanski Novi - Bešlinac, sa odvojkom pruge za Ljubinu i Gradski Potok u Kosni. Pruga je tako omogućila da se ruda iz Trgovske gore vozi istom rutom kao i ruda iz Ljubije na putu prema velikim čeličanama bolje razvijenih dijelova Monarhije (Povijesni arhiv Sisak, 1917.).

Prvi svjetski rat je uzrokovao smanjenje potražnje za željeznom i bakrenom rudom zbog obustave rada na nekoliko godina, naime rudnici željeza i bakra u Trgovskoj gori nisu bili zaboravljeni, ali puno više pažnje davalo se većim rudnicima u Ljubiji i Boru koji su zbog svoje količine i položaja rude bili puno rentabilniji. Dr. Franjo Tućan bio je mišljenja da će se Trgovskim rudnicima posvetiti više pažnje, stoga je odmah nakon rata objavio knjigu u kojoj je obratio pozornost na nalazište siderita različitih stipnjeva čistoće koje se proteže na istoku Trgova i Bešlinca između dva potoka Majdan i Jamnica, a prostire se preko potoka Žirovca i ulazi u Zrinsku goru (Tućan F., 1919.).

Došlo je do formiranja društva zvanog "Udruženi rudnici i talionice d.d." sačinjenog od "Hauts foreaux, mines et forets en Croatie", "Zagorskog ugljениčnog društva" i "Concordie". Ovo je društvo planiralo obnoviti talionicu bakra u Bešlincu, te uz pomoć koksa kojeg su planirali dobivati iz vlastitog rudnika u Konjščini. Izvršeni su pripremni radovi, a početkom jeseni 1923.g nabavili su novi uređaj za preradu bakra, proizvođača "Elmore", ali se ipak zbog tadašnje krize odustalo od vađenja bakrene i koksane rude, dok

se eksploatacija nastavila ali neredovito i u malim količinama (Almanah Kraljevine SHS, 1942.).

Nakon određenog prekida radova, poduzeće je pripalo u ruke Narodnog industrijskog poduzeća d.d. (NIPAD) sa sjedištem u Zagrebu, koje je eksploatiralo željeznu rudu za potrebe male tvornice noževa. Nedugo nakon NIPAD sa dr Vladimirom Markulinom na čelu, u doba velike svjetske krize pada u stečaj, te iza sebe ostavlja neplaćene dugove prema činovnicima i radnicima, koje su uzaludno pokušavali naplatiti mjesecima. Intervenirala je zagrebačka Radnička komora te se novi zakupnik tvrtka Braća Kronfeld d.d., obvezao isplatiti plaće, no stečajni upravitelj se pozvao na odvijanje stečajnog postupka prema zakonu, te tako prekinuo daljnje mješanje Radničke komore, a neki radnici poput onih u Bešlincu nisu bili sindikalno organizirani, zbog čega su bili poprilično nemoćni (Arhiv RK, 1932.).

Sa završetkom krize, obnavlja se poslovanje kako u rudnicima tako i u tvornici jedaćeg pribora, koji su se nalazili u vlasništvu A.Spitzera 1935.g.. Na zakašnjele plaće od srpnja do rujna radnici su odlučili reagirati štrajkom, te traže posrednika za dogovor sa upravom odnosno A. Spitznerom. Pristao je isplatiti radnicima plaće i to u pisanom obliku, ali nije predao kopiju radnicima, što mu je omogućilo dodatno produljenje roka isplate. Radnici su se obratili zagrebačkoj Radničkoj komori, povodom čega stručnjak Adolf Kunčić krajem rujna, dolazi u Rujevac u kojem saznaje da je odnos prema radnicima vrlo loš i nezdrav, te da se zahtjev za poboljšanjem plaće i drugih uvjeta rada kažnjava (Arhiv RK, 1935.).

U izvještaju je navedeno stanje tvornice i broj zaposlenih odnosno 40 radnika, uvjete rada u tvornici, iznos plaće, higijenski uvjeti su bili poprilično loši, nisu imali garderobe, nadalje ventilacije nije bilo niti u jednoj prostoriji dijelovi tvornice nisu bili natkriveni, što još više otežava već loše uvjete. Radnici koji su živjeli nekoliko kilometara od tvornice na posao su išli pješke, što bi u težim uvjetima prouzročilo smanjenu zaradu zbog vremena utrošenog na put, pa bi se kući vratili samo sa 3 zarađena dinara. Krajnji zaključak Adolfa Kunčića bio je da su sveukupni uvjeti rada ‘očajni’, te da situacija nije bolja ni u Bešlincu. Također je pozvao Radničku komoru da organizira i održi predavanje tamošnjim radnicima jer su svi seljaci, te nisu obrazovani, a kako kaže niti jedan nije upoznat sa radničkim zaštitnim zakonodavstvom, ta da niti jedan od radnika koje je sreo nije znao ništa o zakonskim pravima radnika, što su tamošnji poslodavci svjesno iskorištavali, a radnici tvrde da je i sreska vlast na strani poslodavaca (Arhiv RK, 1935.).

Kraljevina Jugoslavija, koja je bila smatrana rudarskom zemljom poprilično je vodila računa o detaljnoj statistici rudnika, koncesija i proizvodnje. Iz nje se saznaje da je NIPAD sve do 1935.g. nakon završetka stečajnog postupka eksploatirao rudu u okolini Bešlinca te da su tokom 1935.g. 53 rudara eksploatirala 508 tona željezne rude, a da je radom 68 radnika u talionici Bešlinac proizvedeno 2425 tona sirovog željeza (Rudarska i topionička statistika, 1936-1937.).

Miroslav Tomac inženjer koji je ponovno oživio rudarsku produkciju u Bešlincu, te uspio osposobiti staru kamenu peć za taljenje, koju su belgijski stručnjaci otpisali prije dvadeset godina. Rastućim putanjom kretao se Bešlinac i tokom iduće dvije godine, dok je radilo 37 rudara uspjelo eksploatirati 5030 tona željezne rude, a radom 54 radnika izliti 2688 tona sirovog željeza (Rudarska i topionička statistika, 1936-1937.).

Ing. Tomac nije bio u mogućnosti upogoniti poptuni potencijal u Bešlincu, zbog drugih vlasnika rudnika koji su ujedno bili činovnici talionice Topusko, te iz tog razloga proizvodnju željeza u Bešlincu nisu smatrali prioritetom. Tomac rokom 1938.g radi nekoliko mjeseci u Kranjskoj industrijskoj družbi Jesenice, a uz pomoć kapitala zakupnika soli Vladimira Radana i uz pomoć švedskog kapitala posvećuje se izgradnji željezare u Capragu kraj Siska, planirajući da se u njoj primarno prerađuje željezna ruda iz Trgovske gore (Čepo, Z, 1978.).

U Hrvatskoj je tijekom vremenskog razdoblja od 1936. do 1937.g. eksploatirano 43.262 tona željezne rude u vrijednosti od preko 2.686.178 dinara, što je činilo skromnih 10% sveukupne proizvodnje u Jugoslaviji. Upravo to bio je razlog zašto Jugoslavija u to vrijeme nije pridavala preveliku pažnju (Rudarska i topionička statistika, 1936-1937.).

1941.g otvara se u Bešlincu tvornica pod imenom "Majstor d.d." kao u suradnji sa tvornicom cipela i guma zvanom "Bata" iz Borova, te proizvode čavle i zakovice za cipele od željeza. Nakon okupacije dolazi do osnivanja grupe aktivista predvođenih Čedom Dragišićem, Pavlom Koljajom, Adamom Dupalom i drugima. Nadalje 2. prosinca 1941. partizani su presjekli industrijsku prugu Bosanski Novi - Bešlinac - Majdan, a 16. ustaška satnija povukla se u Dvor kako im ne bi presjekli put i tako ih opkolili. 31. ustaška pukovnija dobila je naredbu da se vrati u Bešlinac, jer je svaki gram željeza u to vrijeme bio potreban za vođenje rata, te su sva poduzeća koja su se bavila eksploatacijom i preradom rude bila stavljena pod vojnu kontrolu i zaštitu. Partizani su zapalili ljevaonicu, te na taj način definitivno prekinuli svaku pomisao o obnovi poslovanja u Bešlincu. Kasnije se u Bešlincu otvorila Partizanska tehnička radionica u kojoj se popravljalo oružje i oruđe za potrebe narodnooslobodilačke vojske i naroda (Zbornik Sisak i Banija, 1941).

Nakon drugog svjetskog rata 1948.g., rad u Bešlincu se pokreće tek nakon što su proradili "Kordunski rudnici metala i nemetala Topusko". 1949.g. radilo se nešto i pod vodstvom uprave Ljubijskih rudnika, ali je eksploatacija napuštena već 1950.g. jer su se usredotočili na puno bogatije žile željezne rude. Nadalje 1952.g. Željezara u Sisku započela je niz istraživanja, te je 1955.g. koristeći sredstva investicijskog kredita namjenila 15 milijuna dinara za građevinske radove u Bešlicu, te 5 milijuna dinara u opremu tridesetak radnika.

Tokom 1957.g. eksploatirao se limonit koji je sadržavao 35-50% željeza i mangana, te 9-19% silicijevog dioksida na lokacijama Meterize i Jokin Potok. Plan Željezare je bio eksploatirati 10 tisuća tona limonita sa 59 radnika, međutim zaposlenih je bilo čak 69 te se eksploatiralo 11416 tona, a godišnji se plan premašen je za 14%. U Željezaru Sisak transportirano je 9414 tona rude te je izvađena 171 tona gline, a u tvornicu umjetnih gnojivaa Goražde transportirano je 513 tona rude. Strojbravarska radionica i dalje je poslovala u Bešlincu, a zapošljavala je pet radnika i tri naučnika, te je služila za potrebe rudnika i okolnog stanovništva. Šumsko industrijsko poduzeće Dvor bila je u vlasništvu industrijske pruge koja je bila povezana sa Trgovskim rudnim područjem, a tokom 1957.g. transportiralo se 151011 tona različitih materijala (Arhiv Mile Joke, 1957.).

3. REGULACIJA RUDARSTVA KROZ POVIJEST

Razvoj čovječanstva kroz povijest obilježen je razvojem svih ljudskih djelatnosti, a rudarstvo i pravo nisu iznimke. Povijest rudarstva i rudarskog prava na području današnje Republike Hrvatske se, prema Laszowskom (1942), može podijeliti na tri glavna razdoblja: razdoblje od 1222. g. do Maksimilijanovog rudarskog reda 1573. g.; razdoblje od Maksimilijanovog rudarskog reda 1573. g. do rudarskih reformi cara Josipa II. 1781. g. te razdoblje od rudarskih reformi cara Josipa II. 1781. g. do Općeg austrijskog rudarskog zakona 1854. g. U sljedećim je potpoglavljima opisane su osnove rudarsko prava kroz ta razdoblja, ali i druga razdoblja – razdoblje prava u doba Rimljana, te u industrijsko i postindustrijsko doba (20. st. i početak 21. st.).

3.1. Predrimsko i rimsko razdoblje

U rimskom periodu, u svim provincijama carstva, razvoj rudarstva je bilo vrlo intenzivno kao takvo. Kako se Rimsko carstvo sve više širilo svojim vojnim osvajanjima, oni rudnici koji su bili osvojeni su ujedno bili proglašeni i državnim vlasništvom poznatije pod nazivom „regalia“, a bili su pod vlašću aktualnog cara. Tako se i danas gotovo u potpunosti isto primjenjuje pravo vlasništva neke države na mineralne sirovine tj. rudarski regal.

Prema rimskom pravu, tako su se na početku one rude koje su se nalazile ispod zemlje, smatrale ujedno i suvislošću vlasništva zemlje. Vlasnik zemlje u tom je razdoblju smatran i vlasnikom zraka iznad tog područja, ali kako je vrijeme prolazilo, ubrzo nastaju dva stajališta koja su to tumačila na različite načine. Prvo stajalište se odnosilo na to da je jedino kralj ili država imala pravo vaditi rudu iz utrobe zemlje tj. regale, dok se drugo stajalište odnosilo na to da je to bilo ničije vlasništvo te da je bilo tko to mogao vaditi iz zemlje. Drugo stajalište je manje poznato, budući da rudarenje kao takvo nije bilo slobodno, a o tome svjedoči i „constitutio de regalibus“ iz 1158. g. koja je ujedno i označavala odnos između cara i lombardijskih gradova te označuje rudarenje srebra regalima (Laszowski, 1942).

S obzirom da su Rimljani preuzeli kartagenske pravne principe, vrlo slične grčkima, zemljovlasnik u idućim razdobljima nije mogao zabraniti istraživanje ili rudarenje na njegovom zemljištu, a ubrzo je takav sustav bio proveden u svim rimskim kolonijama te tako svo zemljište postaje državno. Ono što su rudarski poduzetnici tada mogli činiti je bilo otkupljivanje po tarifama od 50% rude od državne blagajne, a na području gdje bi bilo koja ruda bila naknadno nađena bi desetina odmah pripadala državnoj blagajni, a desetina zemljovlasniku. Rudari su uvijek bili oslobođeni bivši robovi, oni stanovnici koji su bili

zatečeni na rudarskom području prilikom osvajanja tog istog, robovi ili pak kažnjenici (Šebečić, 1994).

3.2. Razdoblje od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda

Rudarstvo je za vrijeme srednjeg i novog vijeka bilo regulirano novim regalskim (vladarskim) pravima. Ta su prava omogućavala vladarima kopanje pojedinih ruda, no osim toga su postojali i brojni rudarski redovi odnosno određeni pravilnici koji su stare rudarske običaje preoblikovali u neku vrstu pravnih normi. Takvih je redova bilo jako puno, a bili su doneseni posebno za svaku zemlju, pokrajinu, carstvo i sl. Osim propisanih pravnih odredaba, vladari su po svom naumu izdavali i dekrete u kojima su zatim bili u mogućnosti uređivati pojedine odnose tj. mogli su davati povlastice za rudarenje ili pak određivati visinu kraljevskih regala ili tlake (Šebečić, 1994).

Nakon što je Hrvatska 1102. godine ušla u uniju s Ugarskom, najstarija zakonska odredba koja se odnosila na rude, bila je ona koja se ticala soli. U to je vrijeme sol bila najpoznatiji te ne manje korisna ruda, a osim što se koristila u svakodnevnoj prehrani, služila je kao platežno sredstvo te vrlo brzo postaje kraljevskim regalom i monopolom u Hrvatskoj i Ugarskoj i to u XIII. st. (Laszowski, 1942).

Dekret kralja Andrije II. iz 1222. godine govori o soli kao o kraljevskom regalumu, a navodilo se i da komorski grofovi novčarstva, soljanski činovnici te carinici mogu biti samo plemići te da se sol mora držati u sredini samoga kraljevstva. Poznata je bila i morska sol kojom se trgovalo čak i u Zagrebu, a ban cijele Slavonije, Nikola Banfić, od nekolicine ljudi je saznao da se na brdu Medvednici, iznad Zagreba, može pronaći i otvoriti rudnik soli. To je pak utjecalo na odluku da se dopuštalo svim građanima Zagreba da pokušaju te rudnike i pronaći, no kasnije nije bilo nikakvih zapisa o tome je li što god bilo pronađeno (Laszowski, 1942).

Kralj Sigismunda, 1405. godine III. dekretom art. 8. stavlja na snagu da niti jedna domaća ili strana osoba ne smije uvoziti inozemnu sol ili se njome služiti, a bude li to činio, ta će se sol zaplijeniti. Godine 1464. Matija Korvin u svome Dekretu navodi da se inozemna sol ne smije prodavati u kraljevstvu pod kaznom zaplijene, a osim toga navodi da samo kraljevska sol ima slobodan prolaz. Tek je nešto kasnije, točnije 1480. godine kralj Matija u Beli u Zagorju izdao nalog za sve one komornike i podkomornike soli da se ljudi ne smiju smetati i zamarati s neobičnim smetnjama i novotarijama koje su gore navedeni Dekreti uveli te da se moraju poštivati stari običaji. Svi Dekreti koji su u tom razdoblju nastali, najviše su se odnosili na činjenicu da se nije smjelo trgovati niti koristiti inozemnom solju, samo se

kraljevska sol smjela koristiti te su svi rudnici soli koji su bili pronađeni trebali odmah pripadati kralju (Laszowski, 1942).

Prema Laszowski (1942), na području Dalmacije, Turci su se bavili trgovanjem soli, a protiv njih je krenuo grof Petar Zrinski kada je sa svojim graničarima i „turskim bergatimom“ udario na tursku turmu koja je prenosila sol. Grof Petar Zrinski je, čini se, držao previsoku cijenu soli i to za gomirske Vlahe pa su tako protiv njega znali i svojedobno prosvjedovati.

Šebečić (1994) navodi kako su neki hrvatski velikaši imali povlastica, poput Morovića te Gorjanski od XIV. do XV. stoljeća. Upravo je tako i grof Petar Zrinski dobio 1463. godine od kralja Matije Korvina kraljevski rudarski regal za rudarenje na području Zagrebačke gore, Gorskog kotara te u Gvozdanskom, a što je ujedno omogućavalo grofu Petru Zrinskom i cijelom njegovom potomstvu da na svim svojim posjedima otvore rudnike zlata, srebra te drugih kovina. Ta je povlastica omogućila Zrinskim i nesmetano rudarenje na području Medvednice tj. „Rudarskog vrta“. Tek je stoljećima kasnije, točnije 1527. godine, potomak Petra Zrinskog, Nikola, potpisao ugovor sa Zagrepčanima u kojem im je dao pravo na rudarenje (Medvednica.info, 2023).

Također, već se u ilirskom i rimskom dobu rudarilo na željeznu rudu u Trgovskoj gori, a obnovili su ga kasnije rudari Sasi u X. i XI. stoljeću. Godine 1521. kralj Ljudevit II. je podijelio rudarsku povlasticu zagrebačkom kaptolu na svojim posjedima u Ugarskoj i Hrvatskoj uz dogovor za davanje tzv. „komorske daće“ s odgodom prvih 10 godina. Prema Šebečić (1994), utvrđena je bila i činjenica da su saski rudari prije 1566. godine na području rijeke Mirne otkopavali piritni boksit te je time opovrgnuto stajalište da je prvi rudnik boksita bio otvoren u Provansi 1873. godine što ima velikog značaja za povijest rudarstva na području današnje Republike Hrvatske.

Kada se sagledaju činjenice kao takve, rudnika soli u Hrvatskoj nije bilo. U Zagreb se sol dovozila iz ugarske solane ili pak s mora iz Paga preko Bakra ili Italije. Na preporuku Hrvatskog sabora održanog 1492. godine, Dekretom kralja Vladislava, donesena je odredba da se žito moglo mijenjati za sol. Kralj Ferdinand II. je kasnije svojim Dekretom iz 1622. godine donio novost da će biti oslobođeni svi oni soljari ukoliko su vozili tovar ograničene težine pa se tako daje dodatna sloboda i pravo običnim ljudima da prevoze/trguju solju (Šebečić, 1994).

Osim soli, važno je spomenuti da su kraljevskom regalu pripadali još i zlato, srebrno, barak, željezo te druge rude. Isto tako, u hrvatskim zemljama tj. Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju nije bilo nikakvog spomena zlata ili srebra pa sve do čak XIII. stoljeća. Spomen

zlata i srebra prvi puta se pronalazi na ugarsko-hrvatskim spomenicima gdje kralj Karlo Roberto određuje sljedeće: na kojem se god području pronađu rudnici zlata ili srebra, sve će to pasti u ruke kralja, a isto tako, otkrije li se da netko od ljudi potajno tali zlato, prodaje ili mijenja, a zatekne se, bit će proglašen nevjernikom. Godine 1351. Dekretom kralja Ljudevita I. je određena odšteta tj. zamjena ukoliko je ruda bila nađena na nečijem zemljištu ili pak ukoliko kralj nije bio zainteresiran za tuđi posjednik rudnika da mu se morala platiti tlaka tj. „urbura“ (Šebečić, 1994).

3.3. Doba Maksimilijanovog reda

Za vrijeme kralja Ferdinanda I. 1550. godine nastaje prvi tzv. Rudarski red koji je vrijedio za cijelo područje Ugarske, no naišao je na mnoge poteškoće pa je tako bio više puta ispravljan, brisan te po drugi puta ispravljen 1562. godine. I na drugo izdanje tog Rudarskog reda bilo je dosta prigovora sve do 16. veljače 1573. godine. Tog je datuma napisan tzv. Maksimilijanov rudarski pravilnik, a koji je sadržavao čak 46 članaka u sebi. Maksimilijanov rudarski pravilnik se smatra kao temeljni zakon koji je utjecao na razvoj rudarstva i rudarskog prava pa sve do XIX. stoljeća, a time ujedno završava i prvo razdoblje rudarstva i rudarskog prava na području današnje Republike Hrvatske. Posljednji put je Maksimilijanov Rudarski red bio tiskan u Beču 1803. godine (Laszowski, 1942).

U vrijeme kada je bio pronađen barut, salitra je imala veliku ulogu u životu ljudi te se koristila u ratovima, a posebice protiv Turaka. Tako su 1596. godine Dekretom VII. kralja Rudolfa II. donesene važne odredbe, a koje su se ticale salitre: na područjima Ugarske bilo je potrebno paziti na one koji su salitru proizvodili, dio je uvijek išao u korist kralja, a ostatak za vlastite potrebe; tko je krišom salitru izvezio neprijateljima izgubio bi glavu, a kažnjen je bio i onaj koji je salitru koristio za svrhu lijevanja u topove neprijatelja. Na ovaj Dekret nastali su još njih nekolicina, a koji su uglavnom imali iste odredbe ili se odnosile na isto (Laszowski, 1942).

Osim salitre, željezo je imalo jednako važnu ulogu. Početkom XVII. stoljeća, izazvan je veliki interes kranjske strane za željezne rude u Žumberku. Nakon što su 1670. godine pali Zrinski i Frankopani, nastaje veliki preokret u hrvatskom rudarstvu. Prvenstveno je njihovim posjedima upravljala ugarska komora, dok je kasnije to potpalo pod austrijsku dvorsku komoru koja je tako započela širenje vlastite jurisdikcije u rudarskim poslovima na našem području (Laszowski, 1942).

Nakon što je rudarstvo potpalo pod austrijsku dvorsku komoru, to je ujedno utjecalo i na stvaranje tuđinske birokracije i birokratskih redova – tj. uz komoru, glavnu je vlast imao

naravno kralj, dok svim banovima i hrvatskom saboru je vlast prestala vrijediti (iznimno u Banskoj vojnoj krajini dok je ban još uvijek imao neke ovlasti). Jedan takav primjer vidljiv je iz činjenice da su grofovi Zrinski i Frankopani još za vrijeme svoje prevlasti u Gvozdanskom rudarili i kovali novac pod „povećalom“ nadzorne komore. U ovom razdoblju, i dalje se poštivao Maksimilijanov rudarski red tj. pravilnik, a po prvi puta je 1778. godine načinjen tzv. „muthung“ odnosno prijava za traženje ruda (Laszowski, 1942).

Prijava za traženje ruda tj. „muthung“ imala je svoj redoslijed, a on je bio sljedeći: na početku je uslijedila rudarska najava tj. molba za ispitivanje određene rude, uz to da je svaki najavitelj morao navesti i svoje ime, mjesto i vrstu rude te je morao predočiti neki uzorak. Svaka takva najava se unosila u rudarske dozvolbene knjige, a ovime se stjecalo pravo prvenstva na tu rudu. Nakon toga, rudarski je meštar morao izaći na teren te omeđiti to rudno polje i ustanoviti na koji način će se ta ruda eksploatirati, a najvažnije kakvu će koristi donijeti samoj državi te naposljetku odlučuje hoće li izdati dozvolu ili ne. Ukoliko je sve bilo regularno prilikom očevida te rude, odlučivalo se o podjeli u ime vladara te postavljanje kamena međaša prema položajnom nacrtu, a što je radio tzv. kotarski ured (Šebečić, 1994).

Pravo rudarenja je 1780. godine bilo podijeljeno na osam rovova đenovskim plemićima tj. grofici Gesseau, a koja je ujedno preuzela i dug K. Erdodyja. Među njima se tada već spominje pet nasljednih rovova što je bilo zapisano i u rudarskim knjigama čiji je izvornik izgorio još 1797. godine u samoborskom požaru. Isto tako, početkom XVIII. st. napravljen je tabelarni prikaz gdje se i kada kopala koja ruda (Šebečić, 1994).

Prema Laszowski (1942), godine 1789. je za Hrvatsku bio osnovan tzv. Rudarski substitut sud u Samoboru (Rudarski supstitucijski sud u Samoboru), te u Radoboju. Supstitucijskim sudovima bio je nadređen Rudarski ditrikturni sud u Šemnici, dok je za područje Vojne krajine najvažniju ulogu imalo nadležno ratno vijeće iz Beča kao i dvorska komora za novčarstvo i rudarenje. Tek će za vrijeme Josipa II biti uređena dvorska komora tj. „rudarska sekcija“. Ono što je još bilo značajno za vrijeme Josipa II je činjenica da je on bio taj koji je uveo najveće povećanje regalskog prava za uvoz, provoz ili izvoz robe te rude i to za 60% za stranu robu, a 30% za robu iz Hrvatske i Ugarske (Šebečić, 1994)

Rudari su dolazili sa svih strana svijeta, a uz njih su dolazili i oni koji to nisu bili već su se samo tako predstavljali. Dekret II kralja Karla III izdan 1723. godine u Beču tome je pokušao stati na kraj. Naime, u njemu opisuje sve one koji su bili nevjernici te kako ih prepoznati, a posebnu važnost stavlja na rudarske sudove koji su bili uređeni posebnim zakonima, a koji su imali ulogu da te nevjernike osude kako se kraljevi dohodci ne bi dirali. Važno je za naglasiti kako spomenuti Dekret II ima jako veliku ulogu jer se njime po prvi

puta utvrđuju uzakonjeni rudarski zakoni u povijesti. Godine 1810. Rudarski supstitucijski sud je bio premješten iz Samobora u Zagreb, a carski patent stavio je u regal sve rude koje su do tada bile poznate. Isto tako, i sam asfalt je 1845. godine bio stavljen pod rude (Šebečić, 1994).

Velika se važnost pridodavala i ispiranju zlata, o čemu svjedoče brojni dokazi da su i grofovi Zrinski još ispirali zlato u rijekama. Kasnije će kraljica Marija Terezija uvesti patent o ispiranju zlata kao i suzbijanje zlouporabe i prevare s ispranim zlatom, a na nekim područjima primjerice u Drnju bit će osnovan i solarski ured koji je bio ovlašten za otkupljivanje tog istog zlata. Osim toga, bit će postavljeni i nadzornici ispiranja zlata te rudari suci koji su imali zadatak očevitom ustanoviti koliko se zlata količinski ispire, kojom se cijenom otkupljuje te koja je bila težina tog zlata kojim se trgovalo (Laszowski, 1942).

U Beču je 1759. godine biti osnovan poseban ured čija je zadaća bila da u promet stavlja sve rudarske proizvode. Taj je vrhovni rudarski ured imao utjecaja i na hrvatsko rudarstvo, ne samo činjenicom da je svo rudarsko osoblje, rudarski meštar, rudarski sudac, njihovi sluge te podanici bili dužni pokoravati se komorskom grofu, već i zbog toga što je bilo osnovano posebno rudarsko povjerenstvo koje je bilo zaduženo za provjeravanje ruda na području Hrvatske (Laszowski, 1942).

Kada je na vlast došao sin Marije Terezije, car Josip II, hrvatsko je područje biti prožeto njegovim centralističkim i germanističkim idejama. Za vrijeme cara Josipa II bilo je ukinuto djelovanje sabora te je uz vlast bana bilo osnovano „vijeće kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Njegova će vlast utjecati uvelike i na rudarstvo na našem području te će postati potpuno ovisno o toj centralizaciji – za primjer toga je i činjenica da je kod svakog jačeg i boljeg rudnika stajao rudarski meštar koji je zatim rukovodio rudarske poslove, a po vrhovnom komorskom grofu je bio zadužen i za rudarsku sudbenost (Laszowski, 1942).

Osim svih navedenih ruda – željezo, zlato, srebrno, bakar, barut, salitra i dr. – svoje mjesto kroz povijest pronašao je i kameni ugljen. Iako je u Hrvatskoj tek nešto kasnije primijećen, kameni ugljen je vrlo brzo postao jednako važan kao i ostale rude. Naime, vrlo brzo se kamenim ugljenom ložilo u svim zgradama, što na selu, što u gradu, pa je tako i zanimanje države za njega bivalo sve veće. Po odredbi kralja, 1811. godine je rudarsko ispitivačko povjerenstvo dobilo za zadatak brinuti se o nalazištima kamenog ugljena, a ubrzo su uslijedile i odredbe koje su obuhvaćale i kameni ugljen u njima. Isto tako, iako je na samim počecima kameni ugljen bio nezanimljiv, vrlo brzo je našao svoje mjesto kao jedan od najvažnijih čimbenika u svijetu (Laszowski, 1942).

Zanimljiva je činjenica i da su rudarski sudovi koji su postojali u to vrijeme rješavali sporove u svojim nadležnostima te su imali ovlasti određivati fiskalne kazne na način kako su to određivali rudarski zakoni ili pravilnici. Njihove granice samouprave možemo vidjeti na slici 2-4. Sudbenost se ovih sudova ukinula 1852. godine kada je odlučeno da Zemaljski sud vodi jednu glavnu rudarsku knjigu o svim rudnicima koji su se nalazili na području Hrvatske. Također, sve sporove nakon toga rješavali su kotarski sudovi pa su tako primjerice donosili odluke o sporu između rudara i vlasnika rudnika, šumske štete i sl., a preostale stvari su rješavale rudarske ustanove koje su se time i inače bavile (Šebečić, 1994).

Slika 2-4. Područja djelovanja distriktnih i supstitutcijskih sudova (Šebečić, 1996.)

3.4. Doba općeg Austrijskog rudarskog zakona

Na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, predavalo se rudarsko pravo, a profesor tog prava od 1811. do 1834. godine bio je Josip Jurjević de Toul. Sve do njegova dolaska, što se tiče bilo kakvog djela o rudarskom pravu nije bilo, pa je tako on sam uzeo sebi za pravo da takvo

djelo o rudarstvu i napiše. Upravo je tako nastalo i djelo tzv. „Institutiones iuris metallici hungarici“ odnosno „Ustanove ugarska rudarskoga prava“. To je djelo bilo podijeljeno na tri knjige, pa je tako u uvodu bilo riječi o poznavanju ugarskog rudarskog prava, zatim govori o rudarima i o njihovim pravima u prvoj knjizi, u drugoj govorio o rudarskim stvarima i njihovim pravima, a treća je bila posvećena parnicama (Laszowski, 1942).

Godine 1853. kraljevskim previšnjim rješenjem donesena je odluka da će sudbenost rudarskih oblasti na području hrvatsko-slavonske vojne Krajine biti prebačena na vojnički sud, dok je za rudarske stvari u Hrvatskoj vrhovnu oblast držalo Ministarstvo financija (Laszowski, 1942).

XIX. stoljeće najviše je obilježilo stvaranje Austrijskog rudarskog zakona i to 23. svibnja 1854. godine, a na snagu je stupio već 1. studenoga te iste godine. Taj je zakon u sebi sadržavao 16 glava s 286 članaka, a preveo ga je Matija Smodek pod naslovom „Pravo gorsko inače rudno države Austrijske“. Za izrađivanje tog zakona velike je zasluge imao i Karlo v. Scheuchenstuel koji je radio u odjelu ministarstva financija tj. u odjelu za rudarstvo i talionice u Beču (Šebečić, 1994).

Austrijski rudarski zakon se temeljio na rudarskim redovima i to na Ferdinandovom (I.) iz 1553., Bavarskom iz 1784., Joakimskom iz 1548., Krakovskom iz 1884., Maksimilijanovom iz 1573. i dr. U tom se zakonu vrlo jasno isticalo kako stečena rudarska prava moraju uvijek ostati netaknuta, ali ih je uvijek bilo potrebno prilagoditi zakonu. Isto tako, svi oni vlasnici područja na kojima se nalazio kameni ugljen, zemna smola te „pisavac“, mogli su na tim područjima idućih pet godina eksploatirati. Sama je ruda uvijek bila kraljevski regal, oslobođeni kmetovi smjeli su obrađivati zemljišta koja je dobio, dok su feudanci mogu sve rude, i to osim soli, mogli slobodno eksploatirati (Šebečić, 1994).

Jasno je bilo vidljivo da Austrijski rudarski zakon donio velike novosti u svijetu rudarenja, stvorene su neke potpuno nove smjernice rudarenja, a koje su se očitovale u ozbiljnim rudarskim pothvatima te u volji samog naroda da se rudarstvo kao takvo počne razvijati. I na području Hrvatske, za vrijeme tog zakona nizali su se razni uspješni i manje uspješni pothvati rudarenja. Obnovila se i odredba da se rudarskim vježbenicima zabranila ženidba bez dozvole njihovog nadležnoga (Laszowski, 1942).

Od velikog značaja bio je i Ivan Wagner, na početku je obnašao ulogu upravitelja samoborskog rudnika, a potom je bio imenovan predsjednik rudarskog senata i to kod zagrebačkog rudarskog suda. Osnovano je bilo i novo rudarsko povjereništvo u Zagrebu za Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu Krajinu, do je privremenim povjerenikom bio imenovan Adolfo Lazartović. Za isplatu plaće, glavnu je ulogu imala blagajna rudarskog povjereništva, dok je

13. rujna 1858. godine carskim rješenjem bilo osnovano rudarsko satništvo sa sjedištem u Zagrebu. Prvi rudarski satnik je tako bio imenovan Fridrik Reitz (Laszowski, 1942).

Pri kraju 1859. godine, na području Hrvatske bilo je čak 13 dioničarskih društava, a koji su zajedno činili tzv. „Trgovski rudnici i talionica d.d. u Bešlincu“ s kapitalom koji je bio čak 25. po redu u cijelom carstvu. Također, sve je češće bila pojava da su se u rudarstvu osnivala razna rudarska društva u koje se zatim uplaćivao kapital u dijelove pojedinih rudnika te se broj i veličina tog područja koje je neka osoba imala mijenjalo po potrebi (Šebečić, 1994).

Prema Laszowski (1942), rudarske su vlasti bile u pokušaju napraviti i izdanje naputaka za rudarsku službu. Bez obzira na sve važeće i aktualne zakone i odredbe u to vrijeme, uvijek su se našli i oni koji su se rudarenjem bavili ili pokušavali baviti nezakonito i dalje iako je to bilo strogo zabranjeno. Kako bi se tome stalo na kraj, izdana je bila naredba hrvatske vlade kojom se pozivalo da se prijavi bilo koja osoba koja je neovlašteno kopala ugljen, no i dalje je Austrijski rudarski zakon bio na svojoj snazi te se primjenjivao u samome rudarstvu.

3.5. Od 20. stoljeća

U XX. stoljeću, na području Hrvatske, dogodile su se velike promjene. Godine 1918. nastat će Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, a što se pak tiče samog rudarstva, u to je vrijeme Kraljevini SHS dočekalo na snazi čak pet rudarsko-pravnih područja s četiri različita rudarska zakona. Kako bi rudarstvo kao takvo bilo u mogućnosti funkcionirati, tada je doneseno nekoliko različitih uredbi, dok je 1922. godine donesen i tzv. Zakon o mineralnom ulju. Budući da je rudarstvo kao i eksploatacija ruda tada bila smatrana trgovačkim poslom, svi su poduzetnici kao i poduzeća bili dužni u roku od šest mjeseci podnijeti molbu kako bi im se dozvolio upis tvrtke u trgovački registar kod nadležnog suda i to po rješenju o dozvoli prava istraživanja. Stranci su u dioničkim društvima mogli sudjelovati s najviše do 50% uloženog kapitala. Samo je državi odmah i po zakonu pripadalo 25% dionica, dok je ostatak bio rezerviran za domaći kapital putem javnog upisa (Šebečić, 1994).

Prema Šebečiću (1994), Ropelewski je 1933. godine predložio da se svi koncesionari moraju međusobno upoznati, s obzirom da je zasluga pronalaska rude i osvajanje nagrade pripadala, te da se zaposle oni koji su do sada bili zaposleni. Također, predloženo je bilo i Rudarskom satništvu da se uvede tzv. „Zlatna knjiga“. Ta je Zlatna knjiga trebala služiti za upisivanje svih zasluga za one koji su otkrili rudu.

Za vrijeme između dva svjetska rata, na području današnje Hrvatske, najčešće su se eksploatirali ugljen, boksit, željezna ruda, morska sol, asfalt, nafta i plin. Osim toga, svi su rudnici pripadali dioničkim društvima te privatnim poduzećima koji su njima upravljali. Jedino je državni rudnik bio rudnik ugljena Vrdnik. Godine 1936. napravljen je „Projekt rudarskog zakona Kraljevine Jugoslavije“ te iako nije bio usvojen kao zakon, svejedno postoje neke indicije po kojima je vidljivo da je on svejedno bio na snazi. Taj je Projekt značio da površina istraživanog prostora može iznositi najviše 337,5 ha dok se s jednim podneskom moglo prijaviti i više istraživanog prostora, ali za istu kategoriju rude. isto tako, bilo je potrebno platiti odgovarajuću pristojbu kako bi se neka površina mogla istraživati, a zatim je ta pristojba vrijedila dvije godine te se mogla i nasljeđivati (Šebečić, 1994).

Osoba koja je tražila od nadležne rudarske vlasti pravo istraživanja je to najčešće i dobila. Za eksploataciju rudnog polja, to je pravo vrijedilo čak 50 godina te se moglo produžiti na isto toliko. Ako bi primjerice rudarski radovi trajali neprekinuto pet godina, vlasnik je imao pravo zatražiti da se to isto zemljište otkupi, a za upotrebu bilo kojeg zemljišta je vlasnik bio dužan plaćati naknadu godinu dana unaprijed. Tako se primjerice za rudarsku pristojbu plaćalo po hektaru istraživanog prostora, a za rudno polje se plaćalo i po hektaru i po kategoriji rude koja se istraživala. Za državu je pak vlasnik morao platiti regalni danak i to po dobiti tj. postotku onoga što je eksploatirao ili pak istraživao (Šebečić, 1994).

Nakon što je uspostavljena Nezavisna država Hrvatska, bilo je vrijeme uspostaviti i novi zakon o rudarstvu, budući da je na tim područjima većinom još uvijek bio na snazi Austrijski rudarski zakon. Kao glavni razlog za potrebu donošenja novog zakona bile su preprodaje prava na eksploataciju. Rat koji se dogodio te ubrzo i propast NDH spriječili su donošenje novog zakona. Nakon II. svjetskog rata, bilo je potrebno poraditi na obnovi rudnika i rudara te njihovih uvjeta, a njihovim prekovremenim radom te radnim akcijama je bio ubrzan porast proizvodnje. Tako će biti sve do uspostave SFRJ-a (Šebečić, 1994).

Prema Šebečiću, za vrijeme SFRJ-a dogodile su se velike disproporcije u uvjetima proizvodnje te privređivanja i to na štetu ugljena u Hrvatskoj, a to je ujedno dovelo i do krize koja je uslijedila u budućim godinama. Ustav koji je donesen u SFRJ-u je rudno blago proglasilo „općenarodnom imovinom“, a samim je tim nazivom ujedno i donio veliku štetu rudarstvu kao takvom. Naime, time su svi rudnici na području današnje Hrvatske izgubili na svojoj važnosti te je takvo stanje ostalo sve do 1959. godine kada je bio donesen novi Zakon o rudarstvu. Tim je Zakonom bilo regulirano istraživanje i eksploatacija opekarske gline, šljunka, pijeska, kamena i sl. Rudarstvo i sve ono što se tiče njega, tek će 1971. godine ustavnim promjenama potpasti pod isključivo ingerenciju republika i svih autonomnih

pokrajina. Bitne su se promjene dogodile i kada se Republika Hrvatska osamostalila 1991. godine te se nametnula potreba da se donese novi zakon koji će urediti sve odnose na području rudarstva, Zakon o rudarstvu (NN 027/1991). U tom se zakonu očitivalo da je rudno blago u vlasništvu Republike Hrvatske, visinu naknade za eksploatacije je određivala sama država i to posebnim odlukama. U početku je bilo potrebno odobrenje za istraživanje koje je izdavalo ministarstvo nadležno za rudarstvo - Ministarstvo energetike i industrije koje je kasnije preimenovano u Ministarstvo gospodarstva (Šebečić, 1994). Od tada je rudarski zakon donošen još dva puta, Zakon o rudarstvu (NN 75/2009) te Zakon o rudarstvu (NN 56/2013) koji vrijedi i danas nakon brojnih izmjena i dopuna, što izvornog zakona, što ostalih propisa koji se dotiču i rudarstva. Današnji krovni propis o rudarstvu je Zakon o rudarstvu (NN 56/13, 14/14, 52/18, 115/18, 98/19, 83/23)(Središnji katalog službenih dokumenata RH)

Ministarstvo nadležno za rudarstvo danas je Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja (NN 85/2020). Bez obzira na nazive nadležnog ministarstva do danas, postoji segment tog ministarstva koji je u užem smislu specijaliziran za rudarstvo kao granu gospodarstva, a naziva se Sektor za rudarstvo.

Sektor za rudarstvo obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na rudarsku gospodarsku djelatnost (MINGOR, 2023):

- istraživanje i eksploataciju mineralnih sirovina osim ugljikovodika i geotermalnih voda za energetske svrhe,
- provodi postupke odobrenja za istraživanje mineralnih sirovina i vodi registar istražnih prostora mineralnih sirovina osim ugljikovodika i geotermalnih voda za energetske svrhe,
- provodi postupke utvrđivanja eksploatacijskih polja mineralnih sirovina i vodi registar eksploatacijskih polja mineralnih sirovina osim ugljikovodika i geotermalnih voda za energetske svrhe,
- provodi postupke davanja koncesija za eksploataciju mineralnih sirovina osim ugljikovodika i geotermalnih voda za energetske svrhe,
- obavlja poslove iz područja rudarstva koji se vode u registru koncesija Ministarstva financija (upis obveza i praćenje izvršavanja obveza rudarskih gospodarskih subjekata u vezi s naknadama za koncesiju osim za ugljikovodike i geotermalne vode za energetske svrhe),
- provodi postupke izdavanja građevinskih dozvola za rudarske objekte i postrojenja,

- provodi postupke tehničkih pregleda i izdavanja uporabnih dozvola za rudarske objekte i postrojenja za istraživanje i eksploataciju mineralnih sirovina osim ugljikovodika i geotermalnih voda za energetske svrhe,
- procesno provodi postupke ocjene dokumentacije o rezervama mineralnih sirovina, provjere rudarskih projekata istraživanja i eksploatacije mineralnih sirovina, te polaganja stručnih ispita iz područja rudarstva,
- vodi evidenciju o rezervama mineralnih sirovina i izrađuje godišnju bilancu rezervi mineralnih sirovina,
- vodi jedinstveni informacijski sustav mineralnih sirovina osim za ugljikovodike i geotermalne vode za energetske svrhe,
- obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na provedbu upravnog nadzora nad primjenom zakona i podzakonskih akata iz područja rudarstva osim za ugljikovodike i geotermalne vode za energetske svrhe,
- planira i predlaže rudarsku politiku,
- izrađuje prijedloge zakonske i podzakonske regulative iz područja rudarstva,
- obavlja poslove u vezi s gospodarenjem mineralnim sirovinama osim za ugljikovodike i geotermalne vode za energetske svrhe,
- utvrđuje strategiju gospodarenja mineralnim sirovinama i razvoja rudarstva osim za ugljikovodike i geotermalne vode za energetske svrhe,
- prati zakonodavstvo Europske unije i harmonizira domaće zakonodavstvo s direktivama Europske unije osim za ugljikovodike i geotermalne vode za energetske svrhe,
- prati i analizira gospodarske mjere od utjecaja na položaj rudarskih gospodarskih subjekata,
- prati poslovanje i ispunjavanje obveza rudarskih gospodarskih subjekata, te obavlja i druge poslove iz svoga djelokruga.

Pri Sektoru za rudarstvu osnovani su:

- 1) Povjerenstvo za utvrđivanje rezervi mineralnih sirovina,
- 2) Stručno povjerenstvo za provjeru rudarskih projekata i
- 3) Ispitno povjerenstvo za polaganje stručnih ispita iz rudarstva.

Sektor za rudarstvu ustrojio je Jedinostveni informacijski sustav mineralnih sirovina, te omogućio javni pristup prostornim podacima iz svoje nadležnosti putem WebGis portala Jedinostvenog informacijskog sustava mineralnih sirovina.

Načelnici Sektora za rudarstvo od osamostaljenja Republike Hrvatske su:

- 1) 1991. do 1993. godine MLADEN FORŠEK, dipl.ing.rud.
- 2) 1993. do 2000. godine DAMIR IVEKOVIĆ, dipl.ing.rud.
- 3) 2000. do danas dr.sc. DRAGAN KRASIĆ, dipl.ing.rud.

Današnji Zakon o rudarstvu donesen je 2013. godine te je imao nekoliko izmjena, od kojih posljednja 2023. godine (NN 56/13, 14/14, 52/18, 115/18, 98/19, 83/23) . Prema tom zakonu, mineralne sirovine su od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku, a za eksploataciju je potrebno ishoditi koncesiju, koja ne može trajati više od 40 godina. Koncesija se ishoduje u jedinstvenom postupku koji započinje javnim natječajem na prijedlog rudarskog gospodarskog subjekta ili nadležnog ministarstva te se stječe odobrenje za istraživanje istražnog prostora. Uspješno provedeno istraživanje, ako rezultira potvrđenim rezervama u provjerenom elaboratu o rezervama, nastavlja se izradom idejnog projekta. Idejni projekt dalje prolazi postupke ocjene prihvatljivosti za prirodu, okoliš, vode, itd. te rudarsku provjeru. Ako planirani zahvat nije prihvatljiv za prirodu, okoliš, vode, i dr. neće moći doći do realizacije ugovora o koncesiji na istraženom i proglašenom eksploatacijskom polju. Važno je napomenuti kako prostor koji se namjerava istraživati i eksploatirati mora biti za to namijenjen u dokumentima prostornog planiranja, a rudarski gospodarski subjekt (RGS) i njegov osnivač ne smiju biti dužni Državnom proračunu sa različitih osnova. Brojni su uvjeti i ograničenja, te uvjeti koje RGS mora ispuniti kako bi mogao uživati u eksploataciji za koju plaća i koncesijsku naknadu po osnovi površine zauzetog zemljišta te vrste i količine otkopane rude. Stoga se može reći kako je danas rudarstvo izuzetno regulirana i uređena djelatnost.

Za nadzor rada rudarskih gospodarskih subjekata na terenu nadležna je rudarska i druge inspekcije pri Državnom inspektoratu. Poslovi rudarskog inspektora uključuju inspeksijski i drugi nadzora provedbe zakona i drugih propisa kojima se uređuje:

- istraživanje i eksploatacija mineralnih sirovina
- zaštita na radu, tehnički normativi, sigurnost ljudi i imovine pri izvođenju rudarskih radova istraživanja i eksploatacije mineralnih sirovina
- gradnja rudarskih objekata i postrojenja

- uporaba rudarskih objekata i postrojenja do završetka eksploatacije i sanacija istraživanjem i eksploatacijom mineralnih sirovina devastiranog prostora
- korištenje rudarskih strojeva, objekata, postrojenja, opreme, alata, uređaja i instalacija
- ispunjavanje propisanih uvjeta radnika zaposlenih na određenim poslovima u rudarstvu
- zaštita od požara pri podzemnim rudarskim radovima
- obveze u vezi s rudarskim planovima i rudarskim mjerenjima
- postupanje s mineralnim sirovinama pri izvođenju građevinskih radova
- organiziranje službe spašavanja i vatrogasne jedinice
- uviđaji smrtnih slučajeva, grupnih ozljeda i iznimnih događaja koji uzrokuju veću materijalnu štetu pri izvođenju rudarskih radova
- poslovanje rudarskih gospodarskih subjekata registriranih za poslove istraživanja i/ili eksploatacije mineralnih sirovina
- obavljanje i drugih inspekcijskih poslova sukladno posebnom zakonu.

Osim rudarske inspekcije, nadležnosti u okviru posebnih propisa imaju i inspekcija zaštite okoliša, inspekcija zaštite prirode, vodopravna inspekcija te ostale inspekcije Državnog inspektorata (NN 115/2018).

4. GEOPOLITIČKI ODNOSI OD XV. STOLJEĆA

4.1. Od Zrinskih do objave Maksimilijanovog reda (1347-1573)

Rudno blago pripada vladaru koji dozvolu za rudarenje daje kao privilegij odnosno 'kraljevski regal' zaslužnim plemićima i on se može dalje prenositi u nasljedstvo. Kraljevski regal može uključivati istraživanje, vađenje, preradu i prodaju ruda te soli. Osim toga može se ostvariti i dodatni privilegij za kovanje vlastitog novca. Budući da je za vađenje i preradu rude potrebna drvena građa, energija vode te ugljen, kraljevski regal uključuje i korištenje šuma, zemljišta i ostalih resursa te plovnih puteva odnosno luka. Plemić je dužan vladaru plaćati rudarsku naknadu ili urburu koja je iznosila 10% od ukupne proizvodnje, a plaćala se najčešće u željezu ili u drugoj proizvedenoj rudi. Plemić također može biti oslobođen od plaćanja naknade zbog svojih zasluga prema vladaru (Laszowski, 1942 i 1944). Formalnog obrazovanja rudara nije bilo. Najviše se učilo od iskusnih saksonskih rudara koje bi plemići angažirali radi organizacije i vođenja eksploatacije, te od iskusnih rudara iz slovenskih i bosanskih rudnika. U doba Petra Zrinskog, na području današnje Hrvatske a tako i na samom području Trgovske gore kraljevao je kralj Ljudevit I. Anžuvina, Ugarski kralj. Najvjerojatnije iz geostrateških razloga zbog tadašnje borbe za Dalmaciju kralj Ljudevit je knezovima Bribirskim, Šubićima Grguru i Jurju prepustio vlasništvo tadašnjeg grada Zrina zajedno sa svim rudnim bogatstvom koja je taj grad posjedovao, te im podijelio regalsko pravo na iskopavanje i kovanje rude srebra i drugih rudnih sirovina. Isto je pravo na kovanje novca priznato i kasnije od strane kralja Ferdinanda dobio Nikola Zrinski jer se pokazao junakom tokom obrane Beča. Važno je napomenuti kako su kraljevski regali vrijedili do objave Maksimilijanovog reda 1573.g., bez obzira na promjenu vlasti 1527.g. kada Hrvatska postaje sastavnim dijelom Habsburške monarhije (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, 2023.*).

U vrijeme eksploatacije u Novom dobu na području Hrvatske, odvijala su se turska osvajanja i sukobi Turaka sa Habsburškim i Ugarskim kraljevstvima koja su obuhvaćala narode istočne i jugoistočne Europe, ponajviše Slavene. Istovremeno se u svijetu odvijaju nova geografska istraživanja, te osvajanja novih zemalja koje su nakon otkrića Amerike preusmjerile pomorsku trgovinu sa Sredozemlja na luke Atlantika, što je dovelo do promjene društvenog poretka, slabljenja feudalizma, te jačanja građanstva. Renesansa nadovezujući se na humanizam dovodi do poimanja svrhe života, te je praćena prosvjetiteljstvom koje je uvelike smanjilo utjecaj religije na državu, posebice u Francuskoj. Što se kasnije očitovalo kao početak reformi u ostalim državama. Bez obzira na promjenu vrhovne vlasti, država je

zadržala autonomiju, te bez obzira na blizinu granice sa Turcima, ruda se nesmetano, ali uz oprez iskopavala i oplemenjivala sve do 1540.g kada se dogodilo prvo Tursko uništavanje rudnika, nakon što su grad Pedalj i gvozdanska ruda dati u zakup od strane Jelene Zrinske. Gradovi Zrin, Pedalj i Gvozdansko su opstali u tom napadu, te nisu odmah pali u ruke Turcima, došlo je do poprilično brze obnove samih rudnika te se ruda nastavila eksploatirati i kovati novac, doduše u malim količinama. Tek 1578.g Turci osvajaju Gvozdansko, a rudarska posada koja je nakon iznimno teške borbe za grad ipak preminula od gladi i žeđi. Prema Lazowskom smatramo da su u to vrijeme Turci uz pomoć iskusnih rudara iz Bosne eksploatirali rudu te obnovili neke od rudnika tokom šezdesetogodišnje okupacije Gvozdanskog. Banska straža zauzela je grad Gvozdansko i utvrdila se 1654.g. ,a interes oko gvozdanskih rudnika se probudio ponovo tek 1683. nakon izgubljene bitke Turaka kod Beča, dok je granica sa Turcima pomaknuta do rijeke Une. Petar Zrinski umire 1671. te njegovo imanje u sklopu kojeg su bili i rudnici, postalo je Kraljevsko državno imanje, odnosno vlasnik rude u tom trenutku postala je država koja bez obzira na novonastalu situaciju nije pokazala interes u datom trenutku.

Tek nakon trideset godina zapaštenosti, javio se interes za ponovnom eksploatacijom rudnika Trgovske gore. Interes su pokazali Talijani Rastelli i Chinnetti, a početak eksploatacije dočeka se tek dvadeset godina od tog trenutka, kada je potpisan novi ugovor kojim su zakupnici kao poticaj za razvoj Gvozdanskih rudnika oslobođeni plaćanja rudarskih poreza na razdoblje od 10 godina, te je dogovoren otkup otkopanog zlata i srebra u kovnici u Grazu. Državnici postavljaju rudarske institucije poput Carskog rudarskog ureda u Gvozdanskom koji je prestao sa radom 1726.g. (Lazowski, 1944.g). Nažalost podatke o uspješnosti eksploatacije nemamo, kao ni zapise za četrdesetogodišnji period od 1726.g do 1765.g. Postoji mogućnost da su zakupnici odustali od daljnje eksploatacije, te da rudnici nisu u tom periodu imali vlasnika, a država nije pokazivala interes za pokretanjem bilo kakve inicijative eksploatacije rude na području Trgovske gore.

Niti slijedećih trideset godina nije bilo nikakve eksploatacije ali su se od 1765. do 1770.g vršila istraživanja pod vodstvom iskusnih rudarskih stručnjaka iz Šemnice, gdje je kasnije postavljen rudarski sud, ali je nažalost sva dokumentacija o istraživanjima u 22 zapisa bila spaljena najvjerojatnije tijekom francuske okupacije. 1771.g potvrđena su ležišta bakra na lokaciji Sredorak, a kraljica Marija Terezija 10. svibnja 1770.g napominje kako se rudarstvu u hrvatskoj treba posvetiti više pažnje kojim je pokušala potaknuti ponovnu eksploataciju ali je to uspjela tek nakon 25 godina. 20. kolovoza 1774. doneseno je rješenje kojim se rudnici u Gvozdanskom i okolici pripajaju "Vojnoj Krajini" zbog neposredne blizine granice sa

Turskom. Odluka o pripajanju Vojnoj Krajini donijela je sa sobom sigurnost od Turaka, ali osim sigurnosti za sobom je povukla i dodatno otežala optimizaciju rada i poboljšanja rentabilnosti rudnika. Habsburško kraljevstvo bilo je odlikovano mudrim vladanjem Marije Terezije i Franje Josipa II., te usmjereno na smanjenje nepravde i utjecaja od strane bogatog staleža uz pomoć pravne i proceduralne uređenosti svih segmenata vladavine, naravno uz popriličan oslonac kojeg je pružala birokracija.

Tršćanska rudarska udruga se osniva 1795.g od strane tršćanskih veletrgovaca te, vidjevši priliku u zapuštenim rudnicima Trgovske gore, uzima stvar u svoje ruke. Kroz slijedećih deset godina investirali su obnovu kopova a, 1805.g se potpisuje ugovor sa Ratnim vijećem kao predstavljajućim organom Banske generalkomande, kojim se Tršćanskoj rudarskoj udruzi dodjeljuje se sav posjed od ukupno 240 jutara zemljišta, uključujući i šume kod Trgova, te se obvezuju podići talionicu i kladivo na tri različite lokacije. Naime obnova rudnika i podizanje talionice i druge talioničke opreme kreirala je nova radna mjesta na tom području i počela buditi interes kod inozemnih radnika i činovnika iz struke. Također je važno napomenuti kako je jedna stavka ugovora bila plaćanja poreza Pukovnijskoj blagajni u iznosu od jedne desetine proizvedenog sirovog željeza, a ugovor je potvrđen i od Dvorskog ratnog vijeća, te tadašnjeg bana Erdodya, dok je za isključivog vlasnika slovio Josip Fustenberg. Kako vidimo pripajanjem rudnika Vojnoj Krajini dolazi do dodatnih komplikacija vezanih za administrativne poslove u rudarstvu, koje će se kasnije još više očitovati. Osim toga vidljivo je da je Vojna Krajina uživala poreze od samog početka. Proizvodnja je počela 1808.g ali nije se održala predugo jer je 1809.g došlo do nesretnog slučaja smrti Josipa Fustneberga, čije je vlasništvo prepušteno njegovoj djeci koja su u dogovoru sa Franjom Scheuchenstullom sklopili ugovor o podjednakoj raspodjeli prihoda. Sve dozvole koje su izdane imale su pravo prenošenja uz prilog ugovora o prijenosu vlasništva, ugovora o suradnji i slično. Nadalje iste godine dolazi do francuske okupacije, u koje se vrijeme rudarska aktivnost zamalo u potpunosti ugasila. Ta okupacija je trajala do 1813.g , a tokom tog možemo reći kratkog vremenskog razdoblja, francuzi su konstantno uvodili nove načine oporezivanja, što je dovelo do nerentabilnosti rada rudnika na Trgovskoj gori. Francuzi su bili posebno pohlepni kada se govori o ubiranju poreza i nameta. Također valja napomenuti kako se nakon Bečkog kongresa 1814.-1815.g organizirao Koncert Europe čija je svrha bila održavanje mira u Europi nakon Napoleonovih ratova. Bio je poznat i pod imenom Kongresni sustav, jer su se čelinici europskih zemalja povremeno sastajali kako bi raspravljali o međunarodnim odnosima. Osim sprječavanja rata svrha Kongresnog sustava bila je spriječiti porast nacionalizma i liberalnih reformi u njihovim

zemljama. Bio je sačinjen od Pruske, Francuske, Britanije, Rusije i Austrije, a neke od članica su kasnije zadržale svoje saveze, te je došlo do osnutka Svete Alijanse između Pruske, Austrije i Rusije. Naime kroz 19. stoljeće došlo je do industrijske revolucije i skokovitog tehnološkog razvoja, te utrke za vlašću nad kolonijama. Eksploatacija uglje sve je jača radi upotrebe ugljena kao gorivo parnih strojeva te iskorištenja proizvedene energije, te sveopće primjene vezane za transport i proizvodnju. Sa razvojem industrije rasla je i potreba za radnom snagom, te je započeo proces urbanizacije. Kada je napokon došao kraj okupacije vlasnik rudnika, zbog ranijeg sustavnog osiromašivanja Fustenberg mlađi nije imao dovoljno financijskih sredstava da se oporavi. U periodu od 1813.g do 1830.g. kopalo se izrazito malo rude, moglo bi se reći zanemarivo upravo iz razloga prethodnog iskorištavanja od strane Francuza koje je uzrokovalo manjak obrtnih sredstava koja su omogućavala nesmetan rad rudnika. Potom je 1830.g bio primoran prodati rudnike i sve pripadajuće posjede i opremu Jakobu Jaklu, koji nedugo nakon toga preprodaje iste rudnike Đuri Plenkeru. Tu dolazi do osnivanja poduzeća zvanog "Plenker i Jäger". Rad rudnika nastavljen je nakon kratke pauze 1833.g, a 1835.g bilo je zaposleno 20 rudara i jedan činovnik. Plenker je 1838.g istupio iz poduzeća prodavši svoj udio Steinaueru. A ostale dionice poduzeća otkupio je Steinauer od potomaka pokojnog Jägera 1841. i tako postao isključivi vlasnik poduzeća. Rudarstvo tog područja ulazi u period u kojem se konstantno razvijalo, istraživala su se nova eksploatacijska polja, te su se postrojenja poput visoke peći modernizirala. S obzirom na očiti razvoj rudarske aktivnosti na tom području Austrijska vlast postavlja iskusne istraživače ruda, takozvane ispitivalačke povjerenike kako bi istraživali i pronalazili rude na Banovini. Rezultate svojih istraživanja bili su dužni prijaviti rudarskom eraru s namjerom da preduhitre privatne istraživače. Ukoliko je neki od privatnih poduzetnika htio dobiti dozvolu za rudaranje na mjestu na kojem je prethodno erar uspio ishoditi dozvolu, došlo bi do komplikacija, a pokatkad i zabrane od strane Rudarskog substitucionog suda iz razloga zaštite erarskog interesa, te je bilo moguće dozvolu ishoditi jedino izravno od strane Vladinog ministarstva. Iz čega možemo zaključiti da se uplitanjem države pogoršao status privatnih vlasnika. Takva politika vodila se sve do 1856.g kada je Pruckner, tadašnji tajnik Kraljevskog rudarskog povjerenstva, nakon svog obilaska rudnika uvelike utjecao na napuštanje istih od strane Erara. Zbog toga provedena je javna dražba erarske imovine, kojoj je pristupio Desire Gilain, te otkupio rudnike, a prenošenje dozvole bilo je odobreno 1857.g od zapovjedništva II. Banske pukovnije. Sredina 19. stoljeća bila je vrlo važna iz razloga pojave opće Austrijskog rudarskog zakona 1854.g. koji je uvelike uredio i regulirao rudarski rad, ishođenje dozvola, te ga u potpunosti orijentirao prema

privatnim poduzetnicima jer se država nije htjela baviti rudarstvom na svoju ruku već samo ubirati poreze. Osim toga važno je napomenuti da je došlo do određenih promjena u odnosu moć, odnosno društvenom poretku. Kako u Europi tako i na prostoru Hrvatske dolazi do značajnih promjena same srži vlasti uvođenjem novog Ustava u Habsburškoj dinastiji, koji je značio znatno povećanje građanskih sloboda, kao i ukidanje cenzura dok je Ban Josip Jelačić ukinuo kmetstvo. Također taj period sredine 19.st. bio je poprilično buran za Austrijsku vlast, dolazilo je do čestih pobuna, pogotovo na teritoriju Ugarske koje su prijetile raspadom Austrijskog Carstva. Kako bi zadržala integritet Austrija je ugušila pobunu u Ugarskoj i formalno je učinila dijelom Carstva, ukinuta je Ugarska autonomija. Petnaestak godina kasnije izbija rat između Austrije i Pruske iz kojeg Austrija izlazi kao gubitnik, a Pruska postavlja dominaciju nad teritorijem današnje Njemačke što je bio uzrok unutarnje krize. Nadugo nakon rata potpisana je Austro Ugarska nagodba kojom je došlo do dualističkog preuređenja bivše Monarhije. Bez obzira na pojavu nove regulacije, krajiška vlast vršila je negativni utjecaj na rudarstvo sve do osamdesetih godina 19. stoljeća. Rudarstvo je bilo uglavnom slabo, radilo se sezonski, a radnika je bilo svega desetak, bile su to posljedice pokušaja uništavanja rudnika od strane Vojne krajine. Oprema je bila poprilično dotrajala i zastarjela, troškovi prijevoza bili su preskupi, a vrijednost sirovog željeza je bila u padu. Steinauer se pobrinuo da se takvo stanje što prije promjeni na bolje, ta je modernizirao rudnik i rad kladiva, te se moglo raditi tokom cijele godine, neovisno o prirodnim uvjetima odnosno vodostaju. Povećao je broj zaposlenih, a najviše pažnje posvetio je izgradnjom nove visoke peći. U to vrijeme rudarska statistika postaje obvezna, te su podatci puno bolji i daju jasniji uvid u stanje rudarstva u tom periodu. Sagrađena je nova talionica za bakar, te su pokrenute Bratinske blagajne koje su služile kao osiguranje rudarima i njihovim obiteljima, što nam ukazuje na ogroman razvoj socijalnog rada u rudarstvu. Sukladno razvoju rudarstva razvijale su se i druge djelatnosti širom Austro- Ugarske pa je zbog dobre povezanosti željezničkim prugama došlo do krize tržišta željeza zbog prekomjernog uvoza željeznih proizvoda iz inozemstva. Iako je modernizirana oprema, povećanjem broja radnika i poboljšanjem uvjeta rada, rudnici Trgovske gore izgubili su te prednosti iz razloga nepovezanosti i smještaja u Vojnoj Krajini. 1870.g obustavlja se rad u rudnicima bakra zbog naglog pada cijene bakra na europskom tržištu. Vrlo kvalitetne podatke posjedujemo za razdoblje od 1874. do 1881.g., a oni opisuju cijenu željeza, količinu produkcije, iskorištenost visokih peći, te uplate i potpore bratinskih blagajni, kasnije zvanih rudarskih pomoćnica. Proizvodnja željeza i dalje je kontinuirana, ali nije rasla iz razloga nedostupnosti željezničke pruge, a finalizacija produkata se kako Vrbanić tvrdi odvijala van

Hrvatske. Na dugotrajnost rada rudnika utjecala je kvaliteta rude, pa su izvršena dodatna istraživanja 1897.g te procjena rezervi željezne rude na okolnom području koje je obuhvaćalo 112 eksploatacijskih polja, tri površinska kopa i količinom koja je premašila 400 tisuća tona, nadalje nalazišta bakra bilo je 36 uz jedan površinski kop. Ova procjena negativno je utjecala na broj zaposlenih, te su se rudari masovno preseljavali u industrijske regije Westfallen u Njemačkoj. 1901.g. rudnike preuzima belgijsko društvo iz Bruxellesa, te uložilo poveći kapital u eksploataciju bakra i izgradilo novu visoku peć u Bešlincu. Proizvodnja je bila uspješna i konstanta sve do 1914. kada je obustavljena zbog spora sa šumskim erarom koji je polagao prava na te površine, jer im je bilo draže naplaćivati drvenu masu nego ju dati na slobodno korištenje. 1908. Austro-ugarska je formalno anektirala Bosnu i Hercegovinu, te time dala povoda sve većim nemirima tog područja. 1910.g provedeno je geološko istraživanje, a procijenjene količine iznosile su 2,2 milijuna tona željezne rude. Smatralo se da je proizvodnja željeza u Bešlincu bila od velike važnosti, bez obzira na poveću produkciju u Ljubiji sa druge obale Une, te da se poduzeće treba staviti pod upravu Austro-Ugarske. Car Franz Ferdinand je preminuo u atentatu tokom svog posjeta Sarajevu, nakon čega je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji čime je pokrenut domino efekt koji je za posljedicu imao izbijanje 1. svjetskog rata. S obzirom na ratno stanje potražnja za metalima raste, ali dolazi do blokade pomorskih puteva te je rudu bilo sve teže transportirati do Hamburga. Upravo to bio je razlog da se 1917.g zbog izvoza drveta za potrebe sisaeke tvornice tanina izgradi šumska željeznica Bosanski Novi – Bešlinac sa odvojkom željezničke pruge za Ljubinu i Gradski Potok u Kosni, što je u konačnici omogućilo transport rude zajedno sa rudom iz Ljubije prema velikim čeličanama u bolje industrijski razvijene dijelove Monarhije. Po završetku prvog svjetskog rata došlo je do raspada Austro-Ugarske što je potvrđeno ugovorima nakon rata, većina teritorija proglasila je neovisnost, a Centralne su sile bile vojno poražene. I nakon samog prvog svjetskog rata rudnici ostaju u pogonu, ali im okolnosti poput smanjene potražnje zbog ugašene njemačke prerađivačke industrije i bolja rentabilnost drugih rudnika na prostorima tadašnje Kraljevine SHS poput onih u Ljubiji i Boru ne dopuštaju daljnji razvitak. Nekoliko različitih poduzeća ujedinilo se u " Udruženi rudnici i talionice d.d.", te je u planu bila obnova talionice bakra i podizanje iste na višu razinu uz korištenje koksa iz vlastitog rudnika u Konjščini. 1923. nabavlja se dio mehanizacije, ali rudnici i dalje nisu pušteni u pogon zbog dolaska velike financijske kreditne krize. Bez obzira na to država forsira eksploataciju bakra, ugljena i željeza, dok se prerada same rude zanemaruje. Uzevši u obzir tip rudnih ležišta, više lokacija sa manjim

količinama velika poduzeća nisu bila zainteresirana zbog slabe rentabilnosti, dok manja poduzeća nisu posjedovala potrebne resurse za eksploataciju.

Primjećujemo kako je razdoblje od početka prvog svjetskog rata sve do kraja drugog svjetskog rata poprilično neizvjesno i izloženo raznim krizama i otežanim okolnostima eksploatacije. Nakon nekoliko godina mirovanja, poduzeće sa sjedištem u Bešlicu preuzima tadašnji NIPAD d.d. iz Zagreba, koji je započeo eksploataciju rude željeza. Vrlo brzo dolazi do velike svjetske krize, a NIPAD d.d. odlazi u stečaj 1935.g. Nažalost nagomilao se dug prema radnicima i činovnicima koji nisu bili plaćeni za mjesec svog teškog i napornog rada. Oglasila se zagrebačka Radnička komora, ali je njihov glas vrlo brzo bio isključen jer se stečajni upravitelj pozvao na činjenicu da stečajni postupak teče prema zakonu. Radnici su ostali prepušteni sami sebi, što je bio još jedan od uzroka izrazito lošeg statusa tamošnjeg rudnika. Osim toga status su ugrožavale druge nepogodnosti poput higijene, uvjeta za rad, loših plaća. Rudari su bili u uglavnom nepismeni, a također o svojim radničkim pravima nisu znali mnogo, a poslodavci su to konstantno iskorištavali jer im je podršku davala sreska(lokalna?) vlast. Kraljevina Jugoslavija je bila rudarska zemlja, s obzirom na to vodila se detaljna statistika rudnika, koncesija i proizvodnje. Favoriziranje "Jugočelika" od strane njemačkih giganta ugasilo bi proizvodnju u Bešlincu ponajviše zbog razloga nekompetentnosti, no za nju se pobrinula Sisačka željezara koja je željezo dobavljala iz Trgovske gore. Točno u vrijeme kada su velike kompanije bile u remontu Sisačka je željezara počela sa radom, a potražnja za željezom rasla je zbog ratnih potreba. 2. prosinca 1941.g partizani presijecaju industrijsku prugu na relaciji Bosanski Novi – Bešlinac – Majdan, dok se 16. ustaška satnija povlači u Dvor iz razloga velike važnosti proizvodnje željeza. Potom je 31. ustaškoj satniji stigla naredba da uđu u Bešlinac jer je potražnja za željezom konstantno rasla u doba rata, upravo to je razlog zašto su sva poduzeća ove vrste stavljena pod zaštitu vojske, ali partizani su ipak odlučili ljevaonicu zapaliti, te na taj način ugasiti svaku namjeru obnavljanja rada u Bešlincu tokom rata.

Nekoliko godina nakon 2. svjetskog rata već 1948.g ponovno se krenulo u eksploataciju pod okriljem rudnika iz Ljubije, ali se nedugo nakon 1950.g napustila eksploatacija iz razloga posjedovanja rentabilnijih rudnih ležišta. Već 1952.g Željezara u Sisku započinje istraživanja, te 1955.g ulaže kapital iz investicijskog kredita. Konačno je započeta ozbiljnija proizvodnja, čak su se planovi proizvodnje na godišnjoj razini premašivali, a transport rude omogućavala je industrijska pruga. *U povijesti rudnika na Trgovskoj gori bilo je uspona i padova, prekida i obnavljanja rada, mijenjali su se vlasnici i radnici raznih nacionalnosti, a sve to čini važan dio povijesti rudarstva i željeznoprerađivačke proizvodnje u Hrvatskoj.*

Od kavnice novca grofoa Zrinjskih u Gvozdanskom pa do capraške Željezare ing. Miroslava Tomca i partizanske radionice u Bešlincu trebalo je mnogo rada i znoja radnika, mnogo iskustva i vještine rudara i talioničara i mnogo solidarnosti kao vitalne oznake rudarskog života i njihovih ukrštenih čekića. Bez toga ne bi bilo bogate povijesti rudnika dvorskog područja. (Mira Kolar – Dimitrijević, 1991.)

5. ZAKLJUČAK

Iz analize rudarenja na Trgovskoj gori kroz povijest, može se zaključiti da je rudarenje na području Trgovske gore i ostalih gora Banovine bilo značajno za stanovnike još od pretpovijesti. Doprinosilo je razvoju naselja i civilizacije (oruđa, keramika), obrani i osvajanjima još od bakrenog, preko brončanog i željeznog doba do doba Rimskog carstva. Značaj rudnika imao je utjecaj i nakon dolaska Hrvata, a osobito je dokumentirano razdoblje kasnog srednjeg vijeka, renesanse i prosvjetiteljstva. U tom razdoblju rudnici financiraju život feudalne obitelji Zrinski i obranu od Turaka, a također i trpe tešku štetu. Tokom 17. st. dolazi do pojave prvih poduzeća koja su se organizirala kako bi eksploatirala rudu, interes više nije usmjeren ka jednom entitetu već prema lokalnoj zajednici, jer su rudari bili bolje zaštićeni od strane države. Nakon sloma feudalizma 1848. rudnici Banovine se ponovo eksploatiraju. Prvu polovicu 20. stoljeća obilježava vrijeme neizvjesnosti, ratova i stradanja. Nakon toga dolazi do pojave komunističke ideologije te do socijalističkog državnog uređenja pa prestanak privatnog vlasništva paralizira rudarenje u Trgovskoj gori.

Može se zaključiti kako su Gvozdanski rudnici imali brojne probleme i ograničavajuće okolnosti tijekom svoje duge povijesti. Rudnici Trgovske gore rijetko su mogli raditi bez prekida. Prekide su stvarali međunarodni sukobi i pokušaji okupacije koji su se vodili na teritoriju rudnika, a u slučaju zauzimanja dolazilo je do namjernog uništavanja rudnika kako u fizičkom smislu, tako i u financijskom. Rudnici su nerijetko uz uobičajeno poslovanje morali financirati i obranu, a i sami rudari su u vrijeme opsada sudjelovali u obrani. Ponovna uspostava rada nakon takvih prekida je bila izuzetno otežana potrebom za velikim ulaganjima koja se nisu mogla brzo povratiti zbog dugotrajnosti radova na obnovi rudnika. Radovi su trajali dugo jer nije bilo današnjih uvjeta: energije, tehnologije i znanja o geologiji i rudarstvu te drugih pogodnosti današnjeg tehnološkog razvoja. Nikada nisu bili opsežno istraživani sofisticiranim tehnologijama.

Kako bi se eksploatacija vršila nesmetano, potrebno je stanje mira, također je potrebno imati riješene sve imovinsko-pravne odnose koji su se ticali vlasništva zemlje ispod koje se nalazila ruda, te imati izdane potrebne dozvole kojima vlasti daju dopuštenje za eksploataciju mineralne sirovine. Za uspješan rad rudnika važan je kontinuitet rada i tržišnih uvjeta te povoljne okolnosti, među kojima su: dobra istraženost ležišta i lakoća eksploatacije, stabilnost proizvodnje u rudniku, koja ne može biti stabilna bez stručno vođenih rudarskih radova, te istovremeno istraživanje novih ležišta, odsutnost konflikata i ratnih razaranja, dostupnost resursa nužnih za rudarenje: rudara, rudnog drva, vode, energije i tehnologije,

stabilno tržište (potražnja), te naposljetku regulacija rudarstva koja omogućava zaštitu i napredak svih dionika.

Povoljne okolnosti su danas većim dijelom ostvarene. Ostaje još istraživati stari rad i nastaviti s novim: geološka prospekcija, istražni radovi, daljnje rudarenje, i očuvanje rudarske tradicije i baštine.

6. LITERATURA

ALMANAH KRALJEVINE SHS (1942.): drugi svezak, V-92

ARHIV MILE JOKE (1957.) *Izveštaj o poslovanju rudnika Željezare Sisak za 1957.*

ARIHV Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, fond radničke komore, 4453-iz 1932., 8361 iz 1935.

ČEPO, Z. (1978.): *Željezara Sisak 1938-1978*, Sisak

DRŽAVNI ARHIV U ZADRU: arhivski fond: Curia magna comunis, Kutija 6. sv. 6./III. 1359. 49r.

DRŽAVNI ARHIV U ZADRU: arhivski fond: Zadarski bilježnici, bilježnik Articutus de Rivignano, Busta 2, fasc. IV.fol. 66v., fasc. V.fol. 25v.

ĐURIĆ, LJ., *Narodnooslobodilački odbori na dvorskom području 1941-1942.*, Zbornik Sisak i Banija, te *Kotor Dvor na Uni u oružanom ustanku 1941*, Zbornik Sisak i Banija

KOLAR – DIMITRIJEVIĆ M. (1991.): *Rudarstvo i talioničarstvo*. U: JOKA, M.(ur.) i dr. *Dvor na Uni, Od prijeslavenskog doba do naših dana.*

LAKTOŠ, J. (1931.): *Der Bergbau Jugoslaviens*, Beograd

LASZOWSKI, E. (1942): *Rudarstvo u Hrvatskoj*, sv. I., pp. 257, Tisak Hrvatske državne tiskare u Zagrebu

LASZOWSKI, E. (1944): *Rudarstvo u Hrvatskoj*, sv. II. *Rudarenje na području bivše I. i II. Banske pukovnije i u okolini Samobora*, pp. 183, Tisak Hrvatske državne tiskare u Zagrebu

LAZIĆ, L., ZOVKO BRODARAC, Z. (2019). *Povijesni pregled metalurških aktivnosti na tlu Republike Hrvatske*. Godišnjak Akademije tehničkih znanosti Hrvatske 2019 (1), 251-267. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/238721>

MIRNIK, I. (2006). *Pravo hrvatskoga plemstva na vađenje rudače i kovanje novca*. Povijesni prilozi, 25 (31), 101-117. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/12796>

NARODNE NOVINE br. 115/18. Zakon o državnom inspektoratu. Zagreb: Narodne novine d.d. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_115_2243.html

NARODNE NOVINE br. 56/13, 14/14, 52/18, 115/18, 98/19, 83/23 Zakon o rudarstvu. Zagreb: Narodne novine d.d.

POVIJESNI ARHIV SISAK (1917.): *Tvornica tanina*, fasc. 1/3 i III/6.

RUDARSKA I TOPIONIČKA STATISTIKA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE ZA 1936-7, Službeno izdanje Ministarstva šuma i ruda, Sarajevo 1940.

SMIČIKLAS, T. (1904): *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 17, str. 475.-476.

STATISTIČKO izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu : obuhvaćajući sve gospodarske grane komorskog okružja od godine 1886-1890.

ŠARINIĆ, M. (2020.): *Prilozi proučavanju novca Nikole III. Zrinskog, Hrvatsko numizmatičko društvo*, Zagreb.

ŠEBEČIĆ, B. (1994.): *Rudarsko pravo nekad i sad u Hrvatskoj*. Rudarsko-geološko-naftni zbornik, Vol. 6 (1), 141-150.

ŠEBEČIĆ, B. (2000.): *O rudarskom poduzetništvu u Banovini (Hrvatska)*. Rudarsko-geološko-naftni zbornik, Vol. 12 (1), 99-124.

ŠEBEČIĆ, B. (2001.): *Hrvatski i međunarodni bakreni i solni putevi u dijelu Europe*. Rudarsko-geološko-naftni zbornik, Vol. 13 (1), 73-86.

ŠEBEČIĆ, B. (1996.): *Praćenje rudarske djelatnosti*. Rudarsko-geološko-naftni zbornik, Vol. 8, 37-49.

TUĆAN, F. (1919.): *Naše rudno blago*, Matica Hrvatska, Zagreb, str. 56

VALENTIĆ, M. (1987.): *Društvena i gospodarska struktura Prve banske pukovnije 1848—1881. godine*. ČSP (19 (1), 19—76.

VRBANIĆ, F. (1883.): *Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji 1874.-1881.g.*, Zagreb 1883., str. 32—91

Web izvori:

Ferdinand I. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19254>. posjećeno 17. 8. 2023.

MEDVEDNICA.INFO: *Rudnik Zrinski*, URL: <http://www.medvednica.info/2010/10/rudnik-zrinski.html>, posjećeno 19. kolovoza 2023.

Tehnička enciklopedija: Rudarstvo, URL: <https://tehnika.lzmk.hr/tehnickaenciklopedija/rudarstvo.pdf>, posjećeno 19. kolovoza 2023.

Republika Hrvatska, Ministarstvo gospodarstva i održivog, 2023., URL: https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-industriju-poduzetnistvo-i-obrt-6090/rudarstvo/nadleznost/6978_posjeceno_24, posjećeno 25. kolovoza 2023.

DINARSKO GORJE: URL: <https://www.dinarskogorje.com/>, posjećeno 15. kolovoza 2023.

SREDIŠNJI KATALOG SLUŽBENIH DOKUMENATA: URL: <https://sredisnjikatalogrh.gov.hr/>, posjećeno 18. kolovoza 2023.